هێزی ڕاکێشان لە ئاستی پراگماتیکدا پەیوەست بەتیۆری ئەرکییەوە

دەرون عبدالرحمن صالح[١] - ژاوەرۆ عباس عمر[٢]

[٢+١] بەشـــی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی سـلێمانی، سـلێمانی، هەرێمی کوردسـتان، عێراق.

پوختە:

زمـان دیـاردەیەکی کۆمەڵایەتییە و هۆیەکە بۆ پەیوەنـدیکردن و لەیەکتر گەیشـــتن، هەروەهـا ئامرازێکە، کە دەتوانێت پەیام لە قســـەکەرەوە بۆ گوێگر بگوازێتەوە، ئەمەش ئەوە دەردەخـات، کە زمـان و کۆمەڵ پەیوەنـدییەکی دولایەنە و پتەویـان بەیەکەوە هەیە و لەیەکتر جیانابنەوە. لە پرۆســـەی هێزی ڕاکێشـاندا زمان سـەرەکیترین هۆکارە، کە لە ڕێگەیەوە ئـاخێوەر دەتـوانێـت بەمەبەســـتی دروسـتکردنی کاریگەری لەسـەر بەرامبەر سـودێکی زۆری لێببینێت و بگـات بەو ئـامـانجەی، کە خۆی دەیەوێت. لە پرۆســـەی هێزی ڕاکێشـــاندا ئاخێوەر پێویســـتی بە کۆمەڵێک ڕێو شـــوێنی گونجاو هەیە بیگرێتەبەر بۆ دروســـتکردنی ئەو هێزەی، کە زمان هەیەتی بۆ دروســـتکردنی کـاریگەری لەســـەر بەرامبەر، بێگومان هێزی ڕاکێشـــانی زمانی هێزێکی لەبن نەهاتوە، کە تەواوی ژیانی تاک و کۆمەڵی پێوە بەنـدە، بەشـــێوەیەک هەر لە منـداڵیەکەوە تـاوەکو کەســـێکی بەتەمەن لەپێناو گەیشـــتن بە ئامانج و مەبەستەکانی سودێکی زۆر لەم پرۆسەیە دەبینێت، ئەمەش بەرەچـاوکردنی چەنـد هۆکـارێکی وەک (دەرونی، سـیاســی، ئابوری، ڕۆشــنبیری، ئایینی، کۆمەڵایەتی) بۆئەوەی ســـەرکەوتنی پرۆســـەکە مســـۆگەر بکـات، بەمەش دەتوانین بڵێین هێزی ڕاکێشـان وەکو کردەیەکی مەبەسـتدار قسـەکەر بۆ ئامانجێکی دیاریکراو بەکاریدەهێنێت، ئەم ئامانجەش دەکرێت بۆ (ڕازیکردن، هەڵخەڵەتاندن، پرسیارکردن، سـتایشــکردن، هەواڵگەیاندن، داواکردن، تکاکردن، هـانـدان، پـاڕانەوە...هتـد) بێـت، کە ئـاخێوەر بەبەردەوامی لە ژیانی ڕۆژانەدا بۆ سەرنجڕاکێشانی بەرامبەر ســـودی لێدەبینێت و وەک دیاردەیەکی زمـانـی لای هەمـو نەتەوەیەک هەیە، بەڵام لە کلـتورێکەوە بۆ کلـتورێکی تر جیـاوازە، ئەم توێژینەوەیە وەک یەکێک لە هەوڵە زانســـتییەکانی بواری زمانەوانی تیشـکدەخاتە سـەر ڕۆڵی ئاسـتی پراگماتیک لە پرۆسـەی هێزی ڕاکێشـاندا پەیوەست بە تیۆری ئەرکییەوە لەچوارچێوەی قوتابخانەکانی (پراگ، لەندەن، هالیدای)دا.

کلیلە وشـــەکان: زمان، هێزی ڕاکێشـــان، تیۆری ئەرکی، ئاستی پراگماتیک

Article Info:
DOI: 10.26750/Vol(10).No(3).Paper9
Received: 04-Sep-2022
Accepted: 07-Aug-2022
Published: 29-Sep-2023
Corresponding Author's E-mail:
darun.salih@univsul.edu.iq
zhawaro.a.omar@gmail.com
This work is licensed under CC-BY-NC-ND 4.0
Copyright©2023 Journal of University of Raparin.

پێشەکی:

ناونیشانی توێژینەوەکە بریتییە لە (هێزی ڕاکێشان لە ئاستی پراگماتیکدا پەیوەست بەتیۆری ئەرکییەوە)، ڕێبازی توێژینەوەکە (وەسفی شیکاری)یە، هەروەها کەرەستەی توێژینەوەکەمان لە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵکەوە وەرگرتوە. گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە، کە تیشکخراوەتە سەر پرۆسەی هێزی ڕاکێشان لە یەکێک لە ئاستە گرنگەکانی زمان، کە ئەویش ئاستی پراگماتیکە لە چوارچێوەی تیۆری ئەرکیدا، کە ئاخێوەران بە بەردەوامی لە ژیانی ڕۆژانەدا بە ئامانجی پێکانی واتا و مەبەستەکانیان پەنای بۆدەبەن. ئەم توێژینەوەیە جگە لە پێشەکی و ئەنجام خۆی لە دوبەشدا دەبینێتەوە، بەشی یەکەم بریتییە لە (هێزی ڕاکێشان لە کردەی ئاخاوتندا)، کە بەشێوەیەکی تیۆری ئەم پرۆسەیەمان ڕونکردوەتەوە، هەر لەم بەشەدا باسمان لە هۆکارە کاریگەرەکانی سەر هێزی ڕاکێشان لەنێوان ئاخێوەراندا کردوە و بەنمونەوە ڕونمانکردۆتەوە، کە چ ڕۆڵ و کاریگەرییەکیان لە پرۆسەی هێزی ڕاکێشاندا هەیە. بەشی دوەمیش بەناونیشانی (هێزی ڕاکێشان لە ئاستی پراگماتیکدا پەیوەست بە تیۆری ئەرکییەوە)یە، لەم بەشەدا تیشکمان خستۆتەسەر ئەم بابەتانە (تیۆری ئەرکی، قوتابخانەکانی تیۆری ئەرکی، بنەماکانی تیۆری ئەرکی، هێزی ڕاکێشان لە ڕوانگەی تیۆری ئەرکییەوە، هێزی ڕاکێشان لە ئاستی پراگماتیکدا)، کە بەشێوەیەکی وردو چڕ کارمان تێدا کردوە.

بەشی یەکەم: هێزی ڕاکێشان لە کردەی ئاخاوتندا

١-١ ناساندنی هێزی ڕاکێشان لە کردەی ئاخاوتندا:

زمان ڕەگەزێکی سەرەکی و بنەڕەتی پرۆسەی پەیوەندیکردنە، هەروەها ئامرازێکە، کە ئاخێوەران بەمەبەستی پەیوەندیکردن بەکاریدەهێنن، لەم پەیوەندییەشدا زمان وەک هۆکارێکی گرنگ و کاریگەر ڕۆڵی خۆی دەگێڕێت، کە بەهۆیەوە تاکەکانی کۆمەڵ بەردەوامی بەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە دەدەن، ئەمەش ئەوەمان بۆ ڕوندەکاتەوە، سەرەڕای ئەوەی، کە زمان ئەرکی گەیاندن و پتەوکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەبینێت، لەپاڵ ئەمەشدا چەندان ئەرکیتر دەبینێت. ((هێزی ڕاکێشان پرۆسەیەکە، کە قسەکەر بەبەردەوامی لە ژیانی ڕۆژانەدا بۆ سەرنجڕاکێشانی بەرامبەر سودی لێدەبینێت، ئاستی سەرکەوتنی ئەم پرۆسەیەش وابەستەیە بە کۆمەڵێک هۆکاری وەک

(دەروونــی، کــۆمەڵایەتی، ئــایینی، ئــابوری، ڕۆشــنبیری، سیاســی)، بــۆ بەئەنجامگەیانــدنی کــردەی ئاخــاوتنێکی کــاریگەر، ئاخــاوتنیش لەســەر ئاســتی هەردو ڕەگەزە ســەرەکییەکەی پرۆســەکە، کە بــریتین لە (قســەکەر و گــوێگر) وادەخوازێــت پەیــڕەوی کۆمەڵێــک بەهــای گرنــگ و پڕبــایەخی وەک (ڕەگەز، تەمەن، ڕێزگرتن.....هتــد) بکرێــت، کە لە شــێوازی دارشــتنی پەیــام و گەیانــدنی گــوتنەکەدا ڕەنگبــداتەوە، ئەم ڕەنگــدانەوەیەش لە پەیــامەکەدا دەبێــتە خــاڵێکی گرنــگ لە دروســتکردنی کارلێــک لە نێــوان قســەکەرو گــوێگردا، ئەم کــارلێککردنەش ئەو هێــزەیە، کە لە پرۆســەی پەیوەندیکردنــدا دروســتدەبێت و بەهێــزی ڕاکێشــان لە کــردەی ئاخاوتنــدا ناوزەنــد دەکرێــت، ئەمە لە لایەکەوە لەلایەکــی تریشــەوە، پێویســتە ئــاخێوەر ڕەچــاوی ئەرکــی زمــانی ئاخــاوتنەکە لە ئاســتی (دەنگســازی و وشەســازی و ڕستەســازی و واتاســــــازی و پراگمــــــاتیکی)دا بکــــــات، تــــــاوەکو ســــــەرکەوتنی پرۆســــــەکە مســــــۆگەربکات.)) (Hung&Deng,2017,4).

کــردەی ئاخــاوتن ســەنگ و بەهــای خــۆی هەیە، مــرۆڤ بەگشــتی لەژیــانی ڕۆژانەدا هەوڵــدەدات بەشــێوازێک لەگەڵ کەســانی دەوروبەری گفتوگــۆ بکــات، تــاوەکو پەیوەنــدییەکی گونجــاو و پــتەو لەگەڵ بەرامبەرەکەیــدا دروســتبکات، هەربــۆیە ئــاخێوەر بــۆ دروســتکردنی متمــانە پێویســتە شــێوازی ئاخــاوتنی بگۆڕێــت و هەوڵبــدات ســود لە زمــانێکی ئەرێنــی وەربگرێــت، چــونکە (وشــە و ڕســتە و دەربڕینەکــان هێزێکــی جادوییــان هەیە و دەتــوانن گەورەتــرین کــاریگەری لەســەر بەرامــبەر دروســتبکەن.) (Fairclough,2001,45) لەبەرئەوە دەروونناســەکان پێیــانوایە (عەقڵــی بــێ ئاگــا (عقــل بــاطن)ی مــرۆڤ زۆر تیشــکدەخاتە ســەر ئەو وشــەیەی، کە دەیبیســتێت، ئینجــا لێکــدانەوەی بــۆ دەکــات.)(Longumer,2016,8)، هەربــۆیە بەئاگــایی قســەکەر لە هەڵبژاردنــی وشــە و ڕســتەکان و چــۆنیەتی دەربڕینیــان بە شــێوازێکی گونجــاو بە خــاڵێکی گرنــگ لە پرۆســەی هێــزی ڕاکێشــاندا دادەنرێــت، ئەمەش پاڵپشــت بە ڕەخســاندنی کەشوهەوایەکی پڕ لە ئارامی و نەرمونیانی دێتەبەرهەم.

ئاشــکرایە زمــان پەیوەنــدییەکی بەتینــی بە کــۆمەڵەوە هەیە، تاکەکــانی نــاو کۆمەڵگــا کارلێکــدەکەن و کــاریگەری لەســەر یەکتــر دروســتدەکەن، زۆرێــک لەزمانەوانەکــان جەخــت لەســەر ئەم ڕاســتییە دەکەنەوە و زمــان بە چــالاکییەکی کــۆمەڵایەتی دادەنــێن، یەکێــک لەوانە (سۆســێر)ە، کە پێیــوایە (زمــان ڕەهەنــدێکی کــۆمەڵایەتی و تــاکی هەیە و هیچیــان بەبــێ ئەویتریــان کارناکــات.)(Saussure,1968,24). زمــان هــۆیەکە بــۆ بەیەکگەیانــدنی کەســەکان، بنیاتنــانی ئەم پەیوەنــدییەش پێویســتی بەکۆمەڵێــک ڕێوشــوێن هەیە بگیــرێتە بەر بــۆ دروســتکردنی ئەو هێــزەی، کە زمــان هەیەتــی بــۆ سەرنجڕاکێشــانی بەرامــبەر بــۆ نــاو کــردەی ئاخــاوتن بە ئامــانجی کــاریگەری دروســتکردن لەســەری. هێــزی ڕاکێشــانی زمــان هێزێکــی لەبنەهــاتوە، کە تەواوی ژیــانی تــاک وکــۆمەڵی پێــوە بەنــدە، چــونکە لەڕێگەی ئەم هێــزەوە دەتــوانین بەرامــبەر بخەینــە ژێــر کــاریگەری خۆمــانەوە، ئەمە لەلایەکەوە لەلایەکــی تریشــەوە مــرۆڤ بــۆ بەردەوامیــدان بە ژیــانی لە نــاو کۆمەڵــدا ســـودی زۆری لێــدەبینێت، بــۆ نمــونە بازرگانەکــان بــۆ ســاغکردنەوەی کالاکانیــان ســودی لێــدەبینن، یــان پاڵێوراوەکــان لە پرۆســەی دەنگدانــدا بەکاریــدەهێنن، یاخود منداڵ بۆ بەدەستهێنانی پارچەکێکێک یان هەرشتێکیتر لەگەڵ دایک و باوکی بەکاریدەهێنێت.

هێزی ڕاکێشان (پێوانەی توانای کەسێکە بۆ پەیوەندیکردن بەشێوەیەکی کاریگەر لە زمانێکی دیاریکراودا، بەمەش هێزی زمانی خۆی لە دو ئاراستەدا دەبینێتەوە: یەکەمیان توانای قسەکردن و تێگەیشتن، دوەمیان توانای گوێگرتن و تێگەیشتن.)(Holtgravesa&Lasky,1999,12)، بێگومان ئەو کەسانەی تواناییەکی بەهێزی زمانییان لە پرۆسەی ئاخاوتندا هەیە، ئاسانتر دەتوانن کاریگەرییان لەسەر بەرامبەر هەبێت، لەمبارەیەوە (دۆن مگویل رویز) دەڵێت: (هێزی ئەو زمانەی ئێمە بەکاریدەهێنین شێوازی خۆی هەیە و پێویستە ئاخێوەران وریابن لە بەکارهێنانی، چونکە ئەو وشانەی قسەکەر بەکاریدەهێنێت دەسەڵات دەگرێتە دەست بۆسود گەیاندن، یاخود زیان گەیاندن بە ئەوانیتر.)(Longumer,2016,5)، بەو واتایەی بەکارهێنانی زمان بەشێوەیەکی ژیرانە دەتوانێت هەستە قوڵەکانی کەسی بەرامبەر ببینێت و کاریگەرییان لەسەر دروستبکات، لەمڕووەوە دەتوانین بڵێین کاتێک ئاخێوەر قسە دەکات (دو ئاراستەی زمانی بەکاردەهێنێت، بۆئەوەی بتوانێت کاریگەری لەسەر بەرامبەر دروستبکات، ئەوانیش بریتین لە هێزی زمان و زمانی هێز.)(Fairclough,2001,7)، مەبەستیش لە (هێزی زمان) هەمو ئەو وشەو ڕستە و دەستەواژە زمانییانەن، کە ئاخێوەر بۆ دروستکردنی کاریگەری لەسەر بەرامبەر بەکاریدەهێنێت، ئەمەش بەرچاوکردنی چەند هۆکارێک، کە کاریگەرییان هەیە، وەک هۆکاری (دەرونی، کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئاینی، ئابوری، ڕۆشنبیری)، بەو واتایەی بەکارهێنانی زمان بەدروستی و نەرمی، هێز بە قسەکەر دەبەخشێت، تاوەکو کاریگەری لەسەر گوێگر دروستبکات، واتە لێرەدا هێزی ڕاکێشانەکە زمان سەنتەریەتی، بەڵام (زمانی هێز) بە پێچەوانەوەیە و ئاخێوەر سود لەو دەسەڵاتە دەبینێت، کە هۆکارە (دەرونی، کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابوری، ئاینی، ڕۆشنبیری) پێیبەخشیوە، تاوەکو کاریگەری لەسەر بەرامبەر دروستبکات، بۆ نمونە کاتێک سەرۆک عەشیرەتێک بڕیارێک، یاخود فەرمانێک دەردەکات، ئەندامانی ئەو عەشیرەتە ناتوانن سەرپێچیبکەن، ئەم هێزەش پێگە کۆمەڵایەتییەکە بەخشیویەتی، هەربۆیە لێرەدا هێزەکە سەنتەرە بۆ دروستکردنی کاریگەری لەسەر بەرامبەر، لەبەرئەوە گرنگە ئاخێوەر بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی ڕێگای دروست و لەبارو گونجاو و جۆراوجۆر بەکاربهێنێت بۆ سەرنجراکێشانی کەسانی دەوروبەری بۆ ئەوەی بە مەبەستەکانی بگات.

کەواتە دەتوانین بڵێین هێزی ڕاکێشان پرۆسەیەکە بریتییە لە بەکارهێنانی تەکنیک و شێوازێکی گونجاو، کە لەلایەن ئاخێوەرەوە بەشێوەیەکی ئەرێنی، یاخود نەرێنی بە ئامانجی دروستکردنی کاریگەری لەسەر بەرامبەر بەکاردەهێنرێت، بەواتایەکیتر هێزی ڕاکێشان کردەیەکی مەبەستدارە و قسەکەر بۆ ئامانجێکی دیاریکراو بەکاریدەهێنێت، ئەم ئامانجەش دەکرێت بۆ (ڕازیکردن، هەڵخەڵەتاندن، دڵدانەوە، هێرشکردن، توانجدان، هەواڵگەیاندن، جێخۆشکردن، هەستدەربڕین، پرسیارکردن) بێت، پشتبەست بە لایەنی ئەرکی زمانی ئاخاوتنەکە، هەروەها لەبەرچاوگرتنی هۆکارە کاریگەرەکانی سەر هێزی ڕاکێشان لە نێوان ئاخێوەراندا لە ڕوی(دەرونی، ئاینی، ڕۆشنبیری، سیاسی. کۆمەڵایەتی، ئابوری)، بۆئەوەی سەرکەوتنی پرۆسەکە ببێتە ئاستێکی باڵاوە، بەمەش هێزی ڕاکێشانی زمانی دەکرێت لە بەرژەوەندی کارلێکەر و کارلێکراودا بێت، یاخود بەپێچەوانەوە لە

بەرژەوەندی لایەنێکیاندا بێت، جگە لەمەش کۆمەڵێک خاڵی گرنگیتر بەدەر لەلایەنی زمانی هەیە، کە ڕۆڵیان لەهێزی ڕاکێشاندا هەیە، وەک (ڕێزگرتن، ڕەگەز، زمانی جەستە، نازناو). بەگشتی مرۆڤەکان حەز بەهەڵسوکەوت و ڕەفتاری زمانی جوان و بەڕێزانە دەکەن، چونکە نەرمونیانی و شێوازی قسەکردنی شیاوی تێدایە، لەبەرئەوە کاتێک ئاخێوەر بیەوێت بە مەبەستێک یان ئامانجێک بگات، پێویستە بەشێوەیەکی بەڕێزەوە مامەڵە لەگەڵ بەرامبەرەکەی بکات، بۆ نمونە کاتێک کەسێک دەچێتە نۆرینگەیەکی پزیشکی و پەلەیەتی، بۆئەوەی بەزویی بچێتە ژورەوە، لێرەدا ئاخێوەرەکە هەوڵدەدات لە ڕێگەی گفتوگۆیەکی بەڕێزانەوە سەرنجی بەرامبەرەکەی ڕابکێشێت و ڕازیبکات، لەجیاتی بەکارهێنانی ڕستەی:

– دەمەوێت زو بچمە ژورەوە.

سود لە هەندێک ڕستەی تر دەبینێت وەک:

– ببورە خاتون گیان دەتوانیت یارمەتیم بدەی بۆئەوەی زو بچمە ژورەوە، لەبەرئەوەی ماڵمان لەدەرەوەی شارە، یان ئازارم زۆرە، یاخود منداڵەکەم نەخۆشە.... هتد.

لێرەدا ئاخێوەرەکە لەڕێگەی مامەڵەکردنێکی بەڕێزانەوە دەیەوێت سەرنجی بەرامبەر ڕابکێشێت بۆئەوەی بەمەبەستەکەی بگات. هەرچی پەیوەستە بە ڕەگەزەوە، ئاشکرایە جیاوازی ڕەگەزی کاریگەرییەکی زۆری لە دەربڕاوە زمانییەکانی مرۆڤدا هەیە، بەشێوەیەک ڕەچاوکردنی ڕەگەزی بەشداربوانی ئاخاوتن لە هێزی ڕاکێشاندا ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت، هەربۆیە لەسەر ئاخێوەر پێویستە لە کاتی بەرهەمهێنانی پەیامەکانیدا ڕەچاوی جیاوازی ڕەگەزیی بەرامبەر بکات، بۆ نمونە ئەگەر لە فەرمانگەیەکدا قسەکەر بیەوێت هێزی ڕاکێشان بۆ کردەی ڕازیکردن بەکاربهێنیت، ئەگەر فەرمانبەرەکە لە ڕەگەزی نێر بو، ئاخێوەر دەڵێت:

– بەئەرک نەبێت ئەم نوسراوەم بۆ مۆربکە.

بەڵام ئەگەر فەرمانبەرەکە لە ڕەگەزی مێ بو شێوازی سەرنجڕاکێشانەکە بۆ داواکردنی کارەکە جیاوازتر دەبێت و دەڵێت:

– ببورە خاتون گیان دەتوانیت ئەم نوسراوەم بۆ مۆر بکەیت؟

ئاشکرایە ڕەچاوکردنی ئەم جیاوازییە ڕەگەزییە لەکردەی ئاخاوتندا ڕۆڵێکی کاریگەر لە پرۆسەی هێزی ڕاکێشاندا دەبینێت و هەلی سەرکەوتنی کردەکە زیاتر دەکات. لە کردەی ئاخاوتندا زمانی جەستە ڕۆڵێکی کاریگەر لە سەرنجڕاکێشانی بەرامبەردا دەگێڕێت، چونکە لەهێزی ڕاکێشاندا، جگە لە وشە و دەربڕاوە زمانییەکان جوڵە جەستەییەکانیش هۆکارێکی گرنگن و کاریگەرییەکی باشیان لە سەرنجڕاکێشانی بەرامبەردا هەیە، هەربۆیە دەوترێت ((زمانی جەستە بەدەنگی بەرزتر لە وشەکان قسە دەکات.))(Liu,2019,298)، بۆ نمونە کاتێک دایکێک لە منداڵەکەی تورە دەبێت و دەیەوێت سەرنجی منداڵەکەی ڕابکێشێت بۆ کردەی هەڕەشەکردن دەڵێت: (بەخوا سزات دەدەم.)، لێرەدا قسەکەر لەپاڵ وتنی ڕستەکەدا ئاماژە جەستەییەکانیشی لەگەڵ بەکاردەهێنێت، وەک (پەنجەڕاوەشاندن و گرژبونی دەموچاو، چاو لێزیتکردنەوە،....هتد)، بەمشێوەیە لەپاڵ دەربڕاوە

زمانییەکە زمانی جەستەش کاریگەری لەسەر گوێگر دروستدەکات و پێکەوە لە سەرکەوتنی پرۆسەکەدا بەشدار دەبن، هەروەها نازناویش یەکێکیترە لەو خاڵە گرنگانەی، کە لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکاندا بۆ سەرنجراکێشانی بەرامبەر ئاخێوەر، یاخود کارلێکەر دەتوانێت سودێکی زۆری لێببینێت بە ئامانجی کاریگەری دروستکردن لەسەر کەسی بەرامبەر، کە ئەمەش زۆر جار دەچێتە قالبی ڕێزگرتنەوەو بەکارهێنانیان بەشێوەی دروست دەبێتە هۆکارێکی یەکجار باڵا لەسەرنجراکێشانی بەرامبەردا، نازناوەکانیش وەک (خاتو شیلان، شێخ ئەحمەد، شا محمد، تاهیر بەگ، نەوزادی پارێزەر، لیوا هەرێم، کاک دکتۆر).

٢-١ هۆکارە کاریگەرەکانی سەر هێزی ڕاکێشان لەنێوان ئاخێوەراندا

ئاشکرایە زمان ئامرازێکی گرنگی پرۆسەی پەیوەندیکردنە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵێک هۆکار کاریگەرییان لەسەر شێوازی ئاخاوتن لەنێوان قسەکەرو گوێگردا هەیە، لە گرنگترین ئەو هۆکارانەش بریتین لە: تەنها ناونیشانی هۆکارەکان وەرگیراوە لە: (هدسن،١٩٨٧، ٢٢٠-٢٢٣)

١-٢-١ هۆکاری دەروونی

لایەنی دەروونی مرۆڤ ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر کردەی ئاخاوتن دەبێت، ئەمەش بە لەبەرچاوگرتنی بارودۆخی دەروونی تاک لە کاتی ئەنجامدانی پرۆسەی پەیوەندیکرندا، چونکە وەک ئاشکرایە (زمان تەنها هۆیەک نییە بۆ پەیوەندیکردن، بەڵکو هۆیەکیشە بۆ کاریگەری و گۆڕینی ڕەوشتی مرۆڤ.)(اوستن، ١٩٩١، ٣٣)، بەمەش هێزی ڕاکێشان دەبێتە ئامانجێک، تاوەکو کاریگەری لەسەر بەرامبەر دروستبکات، جا ڕەوشت بێت، یان ئاراستە، یاخود بیرو باوەڕ، لەهەمانکاتیشدا پەیوەستە بەگفتوگۆ و شارەزایی لە گەیاندن، ئەمەش دەبێتە خاڵێکی بەهێز تا لەڕێگەیەوە ئاخێوەر کاربکاتە سەر بەرامبەرو بە ئامانجەکەی بگات، هەربۆیە کاتێک کەسێک دەیەوێت گفتوگۆ لەگەڵ کەسێکیتردا بکات، جا ئەو کەسە خزم، یان بێگانە، یاخود هاوڕێ بێت، یەکەم کار پێویستە ئەنجامبیدات خوێندنەوەی باری دەروونی بەرامبەرە، چونکە ئەگەر بەرامبەر لە ڕوی دەروونییەوە ئامادە نەبێت ناتوانرێت کار لەسەر ئەو ئامانجە بکرێت، کە مەبەستییەتی، هەروەکو (بالی) دەڵێت: ((هەر کردەیەکی گوتن هەڵگری کاریگەرییەکی دەروونییە.))(دزەیی،٢٠٠٩، ١٢٥)، لەبەرئەوە ڕەچاوکردنی لایەنی دەروونی بەرامبەر بە بەشێکی گرنگی سەکەوتنی هێزی ڕاکێشان لە پرۆسەی پەیوەندیکردندا ئەژمار دەکرێت، بۆ نمونە کاتێک کوڕێک دەیەوێت سەرنجی خۆشەویستەکەی ڕابکێشێت بۆئەوەی ڕازیبکات بە هاوسەرگیری دەڵێت:

- ئەگەر شوم پێبکەی ئاڵتونێکی زۆرت بۆ دەکەم.
- بۆ مانگی هەنگوینی دەچین بۆ وڵاتی (......).

بێگومان ئاخێوەر لە وتنی هەریەکە لەم دو ڕستەیەدا ڕەچاوی لایەنی دەروونی بەرامبەری کردوە، چونکە وەک ئاشکرایە کردنی ئاڵتونێکی زۆر بۆ ئافرەت و سەفەرکردنی بۆ دەرەوەی وڵات جۆرە دڵنیاییەک لە ڕوی دەروونییەوە بە ئافرەتەکە دەبەخشێت، هەربۆیە قسەکەر بەڕەچاوکردنی لایەنی

دەروونـــی ئەم پەیـــامەی بەرهەمهێنـــاوە، لەبەرئەوە دەتـــوانین بڵێـــین ڕەچـــاوکردنی لایەنـــی دەروونـــی بەیەکێک لە هۆکارە کاریگەرەکان لە هێزی ڕاکێشاندا دادەنرێت.

١-٢-٢ هۆکاری ئایینی

(ئـایین وەک بەشـێکی گرنگـی هەر کلتورێـک، سـەرەڕای ئەوەی ڕەنگـدانەوە و کـاریگەری لەسـەر زمـان و شـێوازی ژیـان و ئاخـاوتن هەیە، هەروەهـا بە یەکێـک لە هۆکـارە گرنگەکـانی سـەرکەوتنی پرۆسـەی پەیوەنـدیکردن پەیوەسـت بە دروسـتکردنی کـاریگەری لەسـەر تـاک دادەنرێـت.)(دزەیـی،٢٠٢١، ٢٥). بەهـاو ڕێسـا ئاینییەکـان پێگەیەکـی بەرچاویـان لەنـاو کۆمەڵـدا هەیە، بەشـێوەیەک لەسـەر قسـەکەر پێویسـتە ڕەچـاوی بەهـاو ڕێسـا ئاینییەکـان بکـات، بـۆئەوەی بتوانێـت بەردەوامـی بە ژیـان لەنـاو ئەو کۆمەڵگـایەدا بـدات، چـونکە (ڕەچـاوکردنی لایەنـی ئـاینی کەسـی بەرامـبەر وادەکـات پرۆسـەی هێـزی ڕاکێشـان سـەرکەوتوتر بێـت و قسـەکەریش مەبەسـتەکەی بپێکێـت.)(السـعران،١٩٥٨، ٣٤)، هەربـۆیە کاتێـک دەمانەوێـت گفتوگـۆ لەگەڵ کەسـێک، یـاخود تویژێـک لە هەڵگرانـی بیـرو بـاوەڕی ئـاینێکی دیـاریکراو بکەیـن، ئەو ئـایینە (ئیسـلام، مەسـیحی، یەهـودی، یەزیدی...هتـد) بێـت، پێویسـتە ئـاخێوەر پیرۆزییەکـان و دۆخـی ڕۆحـی کەسـەکە، یـاخود تـویژەکە لەپێنـاو لێـک نزیکـی و تەبـایی نێوانیـان لەبەرچـاو بگرێـت، هەرلەبەرئەوەشـە ئـایین و ڕەچـاوکردنی دۆخـی ڕۆحـی و ڕێزگـرتن لە پیرۆزییەکـانی تـاکێکی پابەنـد بە دیـنەوە بە هۆکـارێکی گرنگـی پرۆسـەی هێـزی ڕاکێشـان و دروسـتکردنی پەیوەنـدییەکی کـارلێکردن لەکـردەی ئاخاوتنـدا دادەنرێـت، هەربـۆیە کاتێـک ئـاخێوەر بیەوێـت گفتوگـۆیەک لەگەڵ کەسـێکدا ئەنجامبـدات بـۆ ئەوەی کـاریگەری لەسـەر دروسـتبکات، ئەگەر بەرامـبەر لەڕوی دیـنەوە سـەر بەئـاینی ئیسـلام بێـت و پابەنـدییەکی زۆری بەو دیـنەوە هەبێـت، لەسـەر کـارلێکەر پێویسـتە سـود لەو وشـەو دەربڕینـانە وەربگرێـت، کە بـایەخێکی زۆریـان بـۆ بەرامـبەر هەیە، بـۆ نمـونە لەکـاتی دادگـاییکردنی تاوانبارێکـدا، زۆرجـار تاوانبـار سـود لە لایەنـی ئـایینی بەرامـبەر وەردەگرێـت و هەوڵـدەدات لەڕێـگەی سوێند خواردنەوە دادوەرەکە ڕازیبکات و بێتاوانی خۆی بسەلمێنێت، هەربۆیە دەڵێت:

– سوێند دەخۆم من ئەو کارەم نەکردوە.
– بەناوی خوا من دەستم لەم کارەدا نییە.

١-٢-٣ هۆکاری سیاسی

یەکێکـی تـر لە هۆکـارە کاریگەرەکـان، کە وەک لایەنێکـی گرنگـی ژیـانی مـرۆڤ سـەیر دەکرێـت و ڕۆڵـی لە کـردەی ئاخاوتنـدا هەیە، بـریتییە لە لایەنـی سیاسـی، لەبەرئەوەی تاکەکـان هەڵگـری چەنـد بیروبـاوەڕێکی تـایبەت بەخۆیـانن، بەجۆرێـک لەجۆرەکـان باوەڕیـان پـێ هێنـاوە و پارێزگـاری لەو بیروبـاوەڕو تایبەتمەنـدییەی خۆیـان دەکەن. (سیاسـەت وەک بەشـێکی دانەبـڕاو لەژیـانی ڕۆژانەی هەر تاکێـک، هەروەهـا بیروبـاوەڕی سیاسـی وەک جۆرێـک لەپیـرۆزی لای تاکەکـان سـەیردەکرێت، کە ئەمەش وا دەخوازێـت شـێوازێکی تـایبەتی کـردەی ئاخـاوتن لەگەڵیـدا پەیـڕەو بکرێـت، کە سـنوری بیروبـاوەڕە سیاسـییەکەی و دۆخـی لایەنـداری گـروپ و کەسـەکە لەبەرچـاو بگیرێـت.) (امـین،٢٠١٣، ١١٤)،

لەبەرئەوە کاتێک کەسێک باوەڕی بە بەرنامە و ئەجێندای لایەنێکی سیاسی وەک (پارتی کرێکارانی کوردستان-pkk) هەیە وسەرکردەی پارتەکەی وەک کەسێکی نمونەیی ژیانی سەیر دەکات، ناکرێت نێرەر ئەم دۆخە سیاسییەی وەرگر لەبەرچاو نەگرێت، یاخود ئەگەر بمانەوێت گروپێکی ناسیۆنالستی بدوێنین، ناکرێت دۆخی نەتەوەی و پیرۆزییە کلتورییەکانی ئەو گروپە لە کردەی ئاخاوتنەکەدا فەرامۆشبکەین، یان بەجۆرێک لە جۆرەکان ڕەچاوی بەها نەتەوەی و نیشتیمانییەکانی گروپەکە نەکەین، کە وەک بیروباوەڕی سیاسی و پیرۆزییەک سەیر دەکرێت، بۆ نمونە کاتێک دو هاوڕێ گفتوگۆ لەبارەی بابەتێکەوە دەکەن و یەکێکیان دەیەوێت کاریگەری لەسەر بەرامبەرەکەی دروستبکات و سەرنجی ڕابکێشێت، دۆخی لایەنداری بەرامبەرەکەی لەبەرچاو دەگرێت بۆ ئەوەی ئاسانتر بتوانێت بە ئامانجەکەی بگات، هەربۆیە ئەگەر گوێگر سەر بەلایەنێکی سیاسی وەک (یەکێتی یان پارتی) بێت، شێوازی بەرهەمهێنانی پەیامەکەی جیاواز دەبێت، هەربۆیە دەڵێت:

- مام جەلال و کاک مەسعود لە دەباشان کۆبونەوە. ⟵ یەکێتی
- کاک مەسعود و مام جەلال لە دەباشان کۆبونەوە. ⟵ پارتی

ئەم دو ڕستەیە لە ئاستی سینتاکس و سیمانتیکدا یەک شتە، بەڵام لە ئاستی پراگماتیکدا لەیەکتر جیاوازن، ئەوەش بۆ دەوروبەرو کەسانی بەشداربو دەگەڕێتەوە، بەشێوەیەک ئەگەر گوێگر یەکێتی بێت قسەکەر ڕستەی یەکەم بەکاردەهێنێت، بەڵام ئەگەر پێچەوانە بو ڕستەی دوەم بەکاردەهێنێت، هەربۆیە بەگشتی لە کردەی ئاخاوتندا ئەوە گرنگە، کە دەمانەوێت چی بڵێین؟ چۆن مەبەستەکەمان بگەیەنین؟ سود لە چ وشەو ڕستەو دەربڕاوێک وەربگرین؟

١-٢-٤ هۆکاری ئابوری

یەکێکیتر لە هۆکارە کاریگەرەکانی سەر هێزی ڕاکێشان لە نێوان ئاخێوەراندا ئابورییە، کە ڕاستەوخۆ کاریگەری لە پرۆسەی پەیوەندیکردندا هەیە. (ئابوری وەک هۆکارێکی گرنگ بۆ بەردەوامیدان بە ژیانی کۆمەڵ لە لایەک و، هەروەها دابەشبونی ئابوریی تاک و گروپەکانی ناو کۆمەڵگە بۆ (هەژار، مامناوەند، دەوڵەمەند) لە لایەکیترەوە، وادەکات شێوازی دەربڕینی زمانی ئەم گروپانە لە یەکتر جیاواز بن، لە هەمانکاتیشدا کاریگەریکردنە سەریشیان جیاواز بێت.)(یونس،٢٠٠٤، ٩٧) بونی ئەم جیاوازیەش لە کردەی ئاخاوتنی تاک و گروپەکاندا وادەخوازێت شێوازێکی تایبەت بە هەر تاک و گروپێک پەیڕەو بکرێت، بۆ نمونە کاتێک خاوەن دوکانێک دەیەوێت سەرنجی شاگردەکەی ڕابکێشێت بۆئەوەی کارەکەی بەباشی ئەنجامبدات، ئەگەر بەرامبەر لەڕوی ئابورییەوە کەمدەرامەت بێت و ئارەزوی پارەی زیاتربکات، ئاخێوەر لە ڕوانگەی ئابورییەوە هانیدەدات بۆئەوەی ڕازیبکات و دەڵێت:

- ئەگەر کارەکانت بەباشی ئەنجامبدەیت، سەری مانگ بە پاداشتێک قەرەبوت بۆدەکەمەوە.

هێزی ڕاکێشان پێویستی بە لێهاتویی و شارەزاییەکی باشی گەیاندن هەیە و هەمو کەسێک ناتوانێت ئەو کارە ئەنجامبدات، ئەمەش بەواتای ئەوە دێت، کە هێزی زمان لێرەدا سەنتەر دەبێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زۆرجار (کەسانی دەوڵەمەند بەهۆی پێگە ئابورییەکەیانەوە کۆنترۆڵی چینی هەژار

دەکەن و هەرشتێک ئەوان بیانەوێت بەرامبەرییان ئەنجامیدەدەن، ئەمەش بەهۆی ئەوەی قوت و ژیانی چینە هەژارەکە لە ژێر دەستی خۆیاندایە و هەر لادانێک لە ویست و ئارەزوی سەرمایەدارەکە دەبێتە مەترسی لەسەر بژێوی ژیانی.)(دزەیی،٢٠٢١، ٢٣).

١-٢-٥ هۆکاری کۆمەڵایەتی

پلەو پایەی کۆمەڵایەتی ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر زمان و شێوازی ئاخاوتنی تاک هەیە، چونکە (چینەکانی کۆمەڵ دابەشبون بەسەر (سەرەوە، ناوەڕاست، خوارەوە)، هەریەکێک لەم چینانە بەپێی پلە و پایەی کۆمەڵایەتی شێوازێکی تایبەتی ئاخاوتنی هەیە.)(خرما،١٩٧٨، ٢٣٤)، بۆیە زمان بەپێی چینی قسەپێکەرانی دەگۆڕێت، لەمبارەیەوە (براون) دەڵێت: (پێگەی کۆمەڵایەتی گرنگترین هۆکاری گۆڕینی شێوازی ئاخاوتنە.)(هدسن، ١٩٨٧، ٢٢٨)، بەمەش زمان بۆ جیاکردنەوەی چینێک لە چینێکی تر ڕەگەزێکی زۆر گرنگە، کە قسەکەر پێویستە ڕەچاوی ئەوە بکات بۆ ئەوەی بتوانێت کاریگەری لەسەر بەرامبەر دروستبکات، بێگومان لە کردەی ئاخاوتندا شێوازی دەربڕین و دوری و نزیکی کۆمەڵایەتیی قسەکەرو گوێگرو دەوروبەری ئاخاوتنەکە ڕۆڵی گرنگیان لە پتەوکردنی پەیوەندییەکاندا هەیە، هاوکات کاریگەریشی لە هێزی ڕاکێشاندا هەیە، بۆ نمونە کاتێک ئەندامی عەشیرەتێک بۆ لای سەرۆک عەشیرەتەکەی دەچێت دەیەوێت ڕازیبکات، کە کارێکی بۆ ئەنجامبدات، هەربۆیە بە ڕەچاوکردنی پێگەی کۆمەڵایەتی بەرامبەر ئاخێوەر پەیامەکەی بەهەمدەهێنێت، و دەیەوێت لەڕێگەی کردەی ماستاوکردنەوە سەرنجیڕابکێشێت و بەمەبەستەکەی بگات، هەربۆیە دەڵێت:

- گەورەم کارکردن لەگەڵ ئێوە و لەژێر فەرمانی ئێوە بۆ من شەرەفێکی گەورەیە!
- خوای گەورە سایەو سێبەری ئێوە لەسەرمان کەم نەکات!

وتنی ئەم دەربڕینانە لە کاتێکدایە، کە گوێگر پلەو پایەیەکی بەرزی هەیە و قسەکەر دەیەوێت لەڕێگەی پێگە کۆمەڵایەتییەکەیەوە کاریگەری لەسەر دروستبکات بۆ ئەوەی ئامانجەکەی بپێکێت، هەربۆیە دەتوانین بڵێین لە هێزی ڕاکێشاندا ئاخێوەر ئەو هۆکارە لەبەرچاو دەگرێت، کە بۆ بەرامبەر جێگەی بایەخە، ئەمەش دەبێتە کلیلی سەرکەوتنی پرۆسەی پەیوەندیکردن و هێزی ڕاکێشان لە کردەی ئاخاوتندا بەرزدەکاتەوە، بەڵام بەپێچەوانەشەوە کەسانێک هەن لەناو کۆمەڵ خاوەن دەسەڵاتن، وەک سەرۆک هۆزەکان، کە کۆمەڵ دەسەڵاتی پێداون کەس ناتوانێت سەرپێچیان بکات، بۆ ئەم مەبەستەش بە زمانی هێز قسە دەکەن و دەتوانن قسە بەبێدەسەڵات ببڕن و نەیەڵن قسەکە تەواو بکەن، ئەمەش دەبێتە هۆی سەرپێچی کردن لە هاوبەشیکردنی ئاخاوتن، بۆیە لێرەدا زمانی هێز دەبێتە سەنتەر، هەر لەبەرئەوەشە هۆکاری کۆمەڵایەتی بە یەکێک لە هۆکارە گرنگەکانی سەر هێزی ڕاکێشان لەنێوان ئاخێوەراندا هەژمار دەکرێت.

١-٢- ٦ هۆکاری ڕۆشنبیریی

لایەنی ڕۆشنبیری لە پەیوەندی نێوان ئاخێوەراندا ڕۆڵێکی گرنگ و بەرچاو دەبینێت و لە گرنگترین ئەو دیاردانەن، کە ڕەنگدانەوە و کاریگەرییان لەسەر زمان هەیە، بەشێوەیەک، کە لە دەربڕین و شێوازی ئاخاوتندا ڕادەی ڕۆشنبیری و شارستانییەت دەردەکەوێت، بۆ نموونە (ئەگەر لێکۆڵینەوەیەک لە پەند و ئیدیۆمەکانی هەر کۆمەڵێکدا بکرێت بە ئاسانی دەتوانین لە ئاستی ڕۆشنبیری و شارستانییەتی ئەو کۆمەڵە تێبگەین، لەسەر ئاستی تاکیش بەهەمان شێوەیە.)(السعران،١٩٥٨، ٣٤)، جگە لەمەش زمانی قسەکردنی کەسانی ناوبازاڕ جیاوازە لەزمانی قسەکردنی کەسانی ئەکادیمی، لەبەرئەوە بۆ ئەنجامدانی پرۆسەیەکی پەیوەندی گونجاو لە نێوان ئاخێوەراندا، پێویستە ڕەچاوی ئاستی ڕۆشنبیری تاک و گروپەکان بکرێت لەپێناو بەرزکردنەوەی پرۆسەی هێزی ڕاکێشاندا، بۆ نموونە کاتێک خوێندکارێکی زانکۆ بیەوێت داوای مۆڵەت لە مامۆستاکەی بکات، پێویستە لایەنی ڕۆشنبیری بەرامبەرەکەی لەبەرچاوبگرێت بۆئەوەی بەداواکەی ڕازیبێت، هەبۆیە دەڵێت:

- ببورە کاک دکتۆر ئەمڕۆ لەوانەکەتدا ناتوانم ئامادە بم، دەتوانیت مۆڵەتم پێبدەیت.

بەشی دوەم: هێزی ڕاکێشان لە ئاستی پراگماتیکدا پەیوەست بەتیۆری ئەرکییەوە

١-٢ تیۆری ئەرکی (Functionalism):

سەدەی بیستەم بە یەکێک لە سەدە گرنگەکان لە بواری زمانەوانیدا دادەنرێت، چونکە چەندین تیۆر و قوتابخانەو ڕێبازی زمانەوانی سەریانهەڵدا، یەکێک لەو ڕێبازانەش قوتابخانەی ئەرکییە، زمانەوانیی ئەرکی (دەروازەیەکە بۆ زانستی زمان، کە بایەخ بە زمان دەدات وەک ئامرازێکی مامەڵەکردنی کۆمەڵایەتی، ئەم دەروازەیەش مرۆڤ، یان تاک بە بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی دادەنێت.)(سەعید،٢٠١١، ١٥)، ئەم ڕێبازە لە بیری زمانەوانیدا چەمکێکی تەواو جیاوازی گرتەبەر لە گرنگیدان بە چۆنیەتی بەکارهێنانی زمان و دیاریکردنی نرخی پەیوەندیکردن لە زماندا، لەگەڵ داکۆکیکردن لە سەر توانستی کۆمەڵایەتی زمان و باری دەرونی قسەکەر و دەوروبەری ئاخاوتن، ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی تریشەوە ڕێبازی ئەرکی لێکۆڵینەوە لە ئەرکی توخمەکانی زمان دەکات و کەرەستە زمانییەکانیان بەپێی ئەرکەکانیان پۆلێندەکات، واتە ((بەپێی ئەو ڕاستییانەی، کە لە زمانێکی دیاریکراو کۆیاندەکاتەوە لە ئاستی دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی و تەنانەت واتاسازیش.))(سەعید، ٢٠١١، ١٥)، کەواتە بەپێی بۆچوونی ئەرکییەکان ئەم ئاستانەی زمان وابەستەن بەو ئەرکانەوە، کە لە ئاخاوتندا ئەنجامیدەدەن، یەکێک لە جیاوازییەکانی قوتابخانەی ئەرکی لەگەڵ قوتابخانەکانی تردا ئەوەیە، کە پێیانوایە ((بونیادە دەنگی و ڕێزمانی و واتاییەکان بەو ئەرکانە کۆنترۆڵکراون، کە لە کۆمەڵگادا بەکاردەهێنرێن.))(Seuren,1998,158).

ئەركییەكـان بـاوەڕی تەواویـان بەوە هەبـو، كە ئەو ئەركەی بە زمـان دەسـپێردرێت پەیـڕەوی زمـان دەستنیشـاندەكات، بـۆ نمـونە ئەگەر ئـاخێوەر مەبەسـتی ئەوەبێت لە ڕێـگەی زمـانەوە ئەركـی فەرمانـدان بەجێبگەیەنێـت، جـۆرە پەیڕەوێـك بـۆ ڕیزكردنـی كەرەسـتەكانی بەكاردەهێنێـت، بەمەش ئەركەكە دروسـتكەری پەیـڕەوی زمـانەكە دەبێـت، بەمشـێوەیە دەتـوانین بڵێـین ((ئەركییەكـان دروسـتبونی زمـان بە دو لایەنەوە دەبەسـتنەوە: ئەوانـیش بـونی كـۆمەڵ و بـونی ئەركـی زمـان.))(Almurashi,2016,72)، واتە ئەركییەكـان لە پرۆسـەی بەكارهێنـانی زمانـدا هـیچ گـرنگییەك بە توانـا هۆشـەكی و ئاوەزییەكـانی مـرۆڤ نـادەن، ئەمەش تەواو پـێچەوانەی تیۆرانینەكـانی چۆمسـكییە، كە پێیـوایە زمـان ئـاوێنەی ڕەنگـدانەوەی كـاری مێشـكی مـرۆڤە، هەروەهـا بەلای ئەركییەكـانەوە (زمـان لەنـاو پێكهـاتە كۆمەڵایەتییەكانـدا ڕۆچـوە و لە كلتـور و داب و نەریـت دانابڕێـت و جیـا نـابێتەوە.)(Zhuanglin,1988,313)، چـونكە شـێوازی ئاخـاوتن لەنـاو تاكەكـانی كۆمەڵـدا جیـاوازە، بـۆ نمـونە شـێوازی دەربڕینـی دو هـاوڕێ جیـاوازە لە شـێوازی دەربڕینـی نێـوان نەخـۆش و دكتۆرێـك، هەربـۆیە بەلای ئەركییەكـانەوە دیـاردە كۆمەڵایەتییەكـان كـاریگەری ڕاسـتەوخۆیان لەسـەر شـێوازی ئاخاوتن هەیە.

بەبۆچـونی زمـانەوانە ئەركییەكـان ((سـەرەتای بەكارهێنـانی زمـان بـۆ ئەركـی پەیوەنـدیكردن بەكارهـاتوە، بەمەش ئەركـی بنەڕەتـی زمـان بریتـی بـوە لە كـردەی گەیانـدن.))(المتوكـل،٢٠١٢، ٥٤)، جـگە لەمەش ئەركییەكـان گرنگییەكـی زۆر بە ئەركـی زمـان دەدەن وەك ئەوەی بـۆچی بەكاردێـت، نەك ئەوەی پێكهـاتەی زمـان چییـە، بەواتـایەكیتر قوتابخـانە ئەركییەكـان پێیـانوایە ئەركـی سـەرەكی زمـان گەیانـدنە، واتە ئـاخێوەر لە ڕێـگەی زمـانەوە دەتوانێـت بۆچونەكـانی خـۆی بە بەرامـبەر بگەیەنێـت، لەم ڕوانگەیەشـەوە ئەركـی زمـان یەكسـانە بە ئەركـی كـۆمەڵ و ڕۆنـانی جیـاواز، ئەركـی جیـاواز دەگەیەنێـت، هەروەهـا بەپێـی ئەم تیـۆرە زمـان وەك كـردەی پەیوەنـدی نێـوان ئـاخێوەران خزمەتـدەكات، لەمـڕووەوە (هالیـدای) دەڵێـت: (قسـەكەر زمـان وەك ئـامرازی دەسـتێوەردانی خـۆی لە ڕوداوی قسـەكردن بەكاردەهێنێـت، بەمەش بـاری دەرونـی یارمەتیـدەری ئـاخێوەر دەبێـت بـۆ دەربڕینـی ئەركەكـانی ئاخـاوتن وەك (ڕازیكـردن، سەرنجڕاكێشـان، هانـدان، داواكـردن، بانگهێشـتكردن، فەرمـانكردن، پێشـنیازكردن، بەردەوامیـدان، ئینكـاریكردن، ئاگـاداركردنەوە، پرسـیاركردن، سـڵاوكردن،.......هتد)، هەربـۆیە دەڵێت لەڕێـگەی سیسـتەمی بـاری دەرونییەوە وشـە و ڕسـتە و دەربڕاوەكـان دەتـوانن ئاماژە بـن بـۆ فەرمـانكردن، یـان پرسـیاركردن، یاخود.....هتـد.)(Halliday,1971,333). تیـۆری ئەركـی وەكـو هەمـو تیۆرەكـانی تـر چەنـدین قوتابخـانەی جیـاوازی هەیە، هەرچەنـدە هەمـو قوتابخانەكـان لە هـێڵە گشـتییەكاندا هەمـان شـتن، بەڵام لە وردەكارییەكانـدا بۆچونەكانیـان تـا ڕادەیەك جیـاوازن، هەربـۆیە لێرەدا ئاماژە بەچەند قوتابخانەیەك دەكەین، كە بریتین لە:

١) قوتابخانەی پراگ (The Prague school):

قوتابخـــانەی پـــراگ بەیەكەم قوتابخـــانە لە تیـــۆری ئەركیـــدا دادەنرێـــت، دامەزرانـــدنی ئەم قوتابخـــانەیە دەگەڕێـــتەوە بـــۆ كۆبـــونەوەی یەكەمـــی زنجیـــرەی پراگـــی زمـــانەوانی، كە لە ســـاڵی (١٩٢٦) ئەنجامـــدرا، بەڕابەرایەتـــی زانـــای چیكـــی (ولـــیەم ماتســـیۆس- -VillemMuthesius)، لە دیـــارترین زانایـــانی ئەم زنجیـــرەیە (ترۆبتســـكۆی، جاكۆبســـن، فێـــرث، هالیدای،....هتـــد.) بـــون، هەربـــۆیە بـــازنەی زمـــانەوانی پـــراگ گوزارشـــتی لە ســـاتێكی گرنگـــی مێـــژوی زمـــانەوانی كـــرد.(هیشـــن، ٢٠٠٢، ٥٢). كارەكـــانی ئەم قوتابخـــانەیە لە چوارچێـــوەی زانســـتی زمـــانەوانی كارەكیـــدا بـــو وەك (پەیوەنـــدیكردن، زمـــانپژان، فۆنۆلـــۆژی، ئەو نەخۆشـــیانەی پەیوەســـتن بە ئاخـــاوتنەوە، زمـــانەوانی دەمـــاری.)(علـــی،٢٠٠٤، ٧٠)، هەروەهـــا زانایـــانی ئەم قوتابخـــانەیە جەختییـــان لەســـەر ئەركـــی ئاخـــاوتن دەكـــردەوە نەك پێكهـــاتەی ئاخـــاوتن، چـــونكە پێیـــانوابو پێویســـتە زمـــان بە كەســـی قســـەكەرەوە ببەســـترێتەوە، هەرچـــی ســـەبارەت بە هێـــزی ڕاكێشـــانە بەپێـــی بۆچـــونی ئەم قوتابخـــانەیە (زمـــان بـــۆ خزمەتكردنـــی چەنـــد ئامانجێـــك دروســـتبوە و یەكێـــك لەم ئامانجـــانەش كـــردەی (سەرنجڕاكێشـــان)ە، كە مەبەســـت لێـــی (هێـــزی ڕاكێشـــان)ە و پێیـــانوایە ئـــاخێوەران لە پەیوەنـــدییە كۆمەڵایەتییەكانـــدا ســـودێكی زۆر لەم كـــردەیە دەبیـــنن لەپێنـــاو گونجـــان و مانەوەیـــان لەنـــاو كۆمەڵگادا.)(Dik,1978,139).

٢) قوتابخانەی لەندەن(The London School):

دروســـتبونی قوتابخـــانەی لەنـــدەن بـــۆ ئەو بۆچـــونە زمانەوانییـــانە دەگەڕێـــتەوە، كە لە قوتابخـــانەی پـــراگەوە ســـەریهەڵدا بـــو، ئاشـــكرایە ئەم قوتابخـــانەیە بە قوتابخـــانەی (بەكارهێنـــان – ســـیاق – Context)یـــش ناســـراوە، كە لەلایەن زمـــانەوانی ئینگلیـــزی (جـــۆن ڕۆبەرت فێـــرث–John.R.Firth)ەوە لە ســـاڵی(١٨٩٠–١٩٦٠) دامەزرا، ئەم زمـــانەوانە (لەژێـــر كـــاریگەری زانـــای ئەنثرۆپۆلـــۆجی (مالینۆفســـكی) دا كاریـــدەكرد.)(صـــدیق،٢٠٠٨، ٢٦). ئەم زمـــانەوانە لە نوســـینەكانیدا زیـــاتر گرنگـــی بەلایەنـــی دەنگســـازی و واتـــا داوە، بەڵام زمانەوانـــانی دوای فێـــرث، كە ســـەر بەهەمـــان قوتابخـــانە بـــون گرنگییـــان بەلایەنـــی (ڕێزمـــان) یـــش دەدا، واتە لایەنە زمانەوانییەكانیـــان فراوانتـــر دەكـــرد، هەروەهـــا زانایـــانی ئەم قوتابخـــانەیە پێیـــانوابو ((زمـــان دیـــاردەییەكی مرۆڤـــایەتی تەواوەو باســـكردنی بەشـــێوەیەكی بەش بەش لە ڕوی دەنگســـازی و وشەســـازی و ڕستەســـازی و واتاســـازی ســـیمای گەیانـــدنی لێـــوەردەگیرێتەوە.))(بلقاســـم،٢٠٠٩، ٩)، بـــۆیە پێویســـتە زمـــان بەدەوروبەرەوە ببەســـترێتەوەو نابێـــت زمـــان بەدور بگیرێـــت لە ڕەهەنـــدە كـــۆمەڵایەتی و كلتـــوری و دەرونییەكان...هتـــد. داهێنەرانـــی ئەم قوتابخـــانەیە دەڵێن:((گەلێـــك لە دانە واتادارەكـــانی زمـــان هاوشـــانی یەكەی واتـــاییتر دێـــن، لێكـــدانەوەی واتـــای ئەو دانە زمانییـــانە بەبـــێ تێبینیكردنـــی یەكە واتاییەكـــانی تەنیشـــتییان نـــاكرێن.))(محمـــد،٢٠٠٦، ٣١)، بەمشـــێوەیە لێكـــدانەوەی واتـــای وشـــە بەپێـــی دەوروبەر وادەكـــات زۆرجـــار تـــاكە وشـــەیەك چەنـــد واتـــایەكی جیـــاواز بگەیەنێـــت، كە دورە لە واتـــا فەرهەنگیـــیەكەی. بـــۆ زیـــاتر ڕونكـــردنەوەی ئەم بۆچـــونە ســـەیری ئەم نمـــونەیە دەكەیـــن، وشـــەی (دڵ)

جگە لە واتا فەرهەنگییەکەی، کە (ئەندامێکی جەستە) یە دەشێت لە دەوروبەری جیاوازدا بەواتای جیاواز بەکاربهێنرێت وەک:

- منداڵەکە نەخۆشی دڵی هەیە. ← دڵ ئەندامی جەستە
- دڵی وەک بەردە. ← دڵ کەسێکی دڵڕەق
- کەسێکی بە دەست و دڵە. ← دڵ کەسێک کە ڕەزیل نەبێت
- ژنێکی دڵ تەڕە. ← دڵ خۆجوانکردن(دەست بەخۆداهێنان)
- کەسێکی دڵ پیسە. ← دڵ ناخ پیس
- کەسێکی دڵ گەورەیە. ← دڵ قبوڵکردنی زۆرشتی ژیان

وەک لە نمونەکاندا دیارە وشەی (دڵ) چەندین واتاو مەبەستی گەیاندوە، بەپێی ئەو دەوروبەرەو ئەو وشەو کەرەستە زمانیانەی، کە هاوشانی هاتون، ئەمەش سەلمێنەری ئەو ڕاستییەیە، کە مەرج نییە بە ئاماژە کردن بۆ دەستنیشانکردنی پێشاندراوێک هەموو واتاکان ڕونببێتەوە، بەڵکو ئەوەی ڕۆڵدەبینێت لە ڕونکردنەوەی واتا و مەبەستەکانی وشەدا ئەو دەوروبەرە زمانییەیە، کە وشەکەی تێدا بەکاردەهێنرێت. یەکێک لەسیما دیارەکانی قوتابخانەی لەندەن ئەوە بوو گرنگیان بە لایەنی ئەرکی زمان دەدا، هەروەها زۆر بەوردی کاریان لەسەر شیکردنەوەو شیتەڵکاری زمان کردوە لە ئاستەکانی (فۆنەتیک ومۆرفۆلۆژی وسینتاکس وسیمانتیک)دا، هەرچی پەیوەستە بە پرۆسەی هێزی ڕاکێشانەوە بەپێی بۆچونی ئەم قوتابخانەیە (بەکارهێنانی زمان لەلایەن ئاخێوەرەوە زۆرجار بۆ ئامانجێکە، کە لەگەڵ واتا فەرهەنگییەکەی یەکناگرێتەوە، بەجۆرێک دەشێت زۆرجار بۆ مەبەستی ڕازیکردن، یان هەڵخەڵەتاندن، یاخود نارەزایی دەربڕین، وەیان کاریگەری دروستکردن لەسەر بیرو باوەڕی بەرامبەر بێت.) (Terence,1969,57)، زانایانی ئەم قوتابخانەیە بڕوای تەواویان بەلایەنی کۆمەڵایەتی زمان لە ئەنجامدانی ئەرکەکانیدا هەیە، بۆیە (فیرث) پێشنیازیکرد (زمان وەک بەشێک لە کردە کۆمەڵایەتییەکان بخوێندرێت.)(احمد،١٩٩٩، ٧٨)، پێیوابو لێکۆڵینەوەی زمانی وەکو ئامێرێکی کۆمەڵایەتییە، کە تاک لەناو کۆمەڵدا بەمەبەستی پێکانی ئامانج و مەبەستەکانی بەکاریدەهێنێت، چونکە بەکارهێنانی زمان لە بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی وەک پرسەدا، ئەرکە کۆمەڵاییەتییەکە زمان ئاراستە دەکات بەوەی، کە پێویستە چ دەربڕینێک بەکاربهێنرێت، هەربۆیە ئەرکییەکان بونی کۆمەڵ و ئەرکی زمان وەک دو ڕوی یەکدراو سەیر دەکەن و بەتەواوکەری یەکتریان لە کردەی ئاخاوتندا دادەنێن.

٣) قوتابخانەی هالیدای (Halliday School):

ئەم قوتابخانەیە، کە بە قوتابخانەی ڕێزمانی سیستەمی (Grammar Systemic) ناسراوە، سەرەتای گەشەسەندنی دەگەڕێتەوە بۆ زمانەوانی بەریتانی (مایکڵ هالیدای–Halliday Michael)، کە لە ساڵی(١٩٦١) دامەزرا و دواتر لە لایەن لایەنگرانی گۆڕانی تێدا کراو فراوانتر کرا، ئەم قوتابخانەیە لەسەر بنەمای سیستەم و ئەرکی زمان دامەزراوە. هێزی ڕاکێشان لە ڕوانگەی ئەم

قوتابخـــانەیەدا ئەوەیە، کە (هالیـــدای) دەڵێـــت: ((ئەو پەیوەنـــدییەی، کە لە نێـــوان قســـەکەرو گـــوێگردا لەکـــردەی ئاخاوتنـــدا هەیە، دەکرێـــت بـــۆ (ئاگـــادارکردنەوە، پرســـیارکردن، ســـڵاوکردن، سەرنجڕاکێشـــان، ڕازیکردن،...هتـــد)، کەواتە یەکێـــک لەو ئەرکە کۆمەڵایەتییـــانەی، کە ئەم تیـــۆرە بەشـــێوەیەکی ڕاســـتەوخۆ ئامـــاژەی پێکـــردوە هێـــزی ڕاکێشـــانە لە کـــردەی ئاخاوتنـــدا، واتە لە ژێـــر نـــاوی سەرنجڕاکێشـــاندا کۆمەڵێـــک مەبەســـتی گەیانـــدوە و هەمویـــان دەچـــنەوە ژێـــر چەتـــری هێـــزی ڕاکێشـــان.))(Halliday,1973,333) بەلای پەیڕەوکەرانـــی ئەو قوتابخـــانەیە هەر دروســـتە و یەکەیەکـــی زمـــان ئەرکێکـــی جیـــاوازی هەیە، کە هۆکـــارێکن بـــۆ ئەوەی ئـــاخێوەران بتـــوانن ســـودی لێببیـــنن و گوزارشـــت لە ئامـــانج و مەبەســـتەکانیان بـــکەن. لەڕێزمـــانی سیســـتەمیدا ئەرکـــی زمـــان وەڵامـــی دو پێویســـتی ســـەرەکی ژیـــانی مـــرۆڤ دەداتەوە ((پێویســـتی دەربڕینـــی بیـــرو بۆچونەکـــان و پێویســـتی پەیوەنـــدیکردن بە تاکەکـــانی کـــۆمەڵەوە.))(صـــدیق، ٢٠٠٨، ٣٩)، بەمەش ئەرکـــی زمـــان دەبێـــتە ئەرکـــی واتـــایی، چـــونکە مەبەســـت لەبەکارهێنـــانی زمـــان گەیانـــدنی ئەرکی واتایە.

٢-٢ بنەماکانی تیۆری ئەرکی:

ئاشـــکرایە تیـــۆری ئەرکـــی لەســـەر چەنـــد بنەمـــایەک دامەزراوەو پێویســـتە لەســـەر پەیڕەوکەرانـــی پێیەوە پابەند بن، کە ئەمانەی لای خوارەوەن:

١ – لە دیـدی زانایـانی ڕێبـازی ئەرکییەوە ئەرکـی سـەرەکی زمـان گەیانـدنە، واتە گەیانـدنی زانیـاری و پەیوەنـدی نێـوان ئـاخێوەران، هەروەهـا پێیـانوایە مـانەوەی مـرۆڤ لە کۆمەڵگـادا وابەسـتەیە بە ئەرکـی گەیانـدن و بەکارهێنـانی زمـانەوە، هەر لەبەرئەمەشـە زانـایەکی وەک (ڕۆمـان جاکۆبسـن–R,Jacobsn) (ئەو تـوخم و بنەمایـانە دەستنیشـاندەکات، کە لەڕێـگەی ئاخـاوتنەوە کاریگەرییـان لە گەیاندنـدا هەیە، بەپێـی بۆچـونی ئەو زانـایە ڕەگەزەکـانی ئاخـاوتن، یـاخود گەیانـدن بـریتین لە قسـەکەر، پەیـام، گـوێگر، کۆد، کەناڵ، دەوروبەر.)(محمد،٢٠١٤، ٨٧).

٢ – بە بۆچـونی ئەرکییەکـان زمـان بەشـێکی سـەرەکییە لەدیـاردە کۆمەڵایەتییەکـان و پابەنـدە بە یاسـا و داب و نەریـتە کۆمەڵایەتییەکـان، تەنـانەت یاسـا کۆمەڵایەتیەکـان کـاریگەری بەرچاویـان لە پەیـڕەوی زمانـدا هەیە، ئەرکییەکـان دەڵـێن (ڕەگـی زمـان درێـژ دەبێـتەوە بـۆ بینـای کـۆمەڵایەتی بە هەمـو شـێوەکانییەوە و زمـان لە دابـو نەریـت و کلتـور جیانـابێتەوە، دیـاردە کۆمەڵایەتییەکـانیش، کە یەکێکیـان زمـانە لەهەر کۆمەڵگایەکـدا بـن دەکەونە ژێـر کـاریگەری ئەو کۆمەڵگـایە، ئەمەش بەشـێوەیەکی ڕون لە شـێوازی ئاخاوتنـدا دەردەکەوێـت.)(فەرهـادی، ٢٠٠٨، ١٥)، کە ئـاخێوەر لە پەیوەنـدییە کۆمەڵایەتییەکانـدا بەکاریـدەهێنێت، بـۆ نمـونە شـێوازی ئاخـاوتنی فەرمانبەرێـک لەگەڵ بەرێـوەبەری فەرمـانگەکەی زۆر جیـاوازە لە شـێوازی ئاخـاوتن لەگەڵ هـاوڕێ و هاوپیشـەکەی، هەربـۆیە داڕشـتنی ڕسـتە تەنهـا لایەنـی ڕێزمانی زمان ناگرێتەوە، بەڵکو مۆرکی کلتوری ئەو کۆمەڵگایەشی پێوە دیارە، کە تێیدا دەژیت.

٣ – ئەرکییەکـان لە کەرەسـتەی زمانـدا توانیـان هەنگاوێـک بەرەو پێشـتر بـڕۆن، چـونکە تـا ئەو سـەردەمە هەمـو قوتابخـانە زمانەوانییەکـان سـنوری لێکۆڵینەوەکانیـان لە ئاسـتی ڕسـتە دەخـولایەوە و

پێیانوابو ڕستە دوا دانەی ڕێزمانە، بەڵام بە پێچەوانەی ئەم بۆچونانەوە ئەرکییەکان بۆ یەکەمجار توانیان ئەو سنورە تێپەڕێنن و بۆ یەکەی گەورەتر هەنگاو بهاوێژن وەک (دەق – تێکست)، یان پارچە ئاخاوتن، یاخود دیدار....هتد).

٤ – ئەرکییەکان بەهەمان شێوەی تیۆرو قوتابخانە زمانەوانییەکانی سەردەمی خۆیان و تەنانەت پێش خۆشیان جەختیان لەسەر پەیڕەوی زمان دەکردەوە(لەسەر بنەمای لێکدانی دانە بچوکەکانی زمان بەمەبەستی ڕۆنانی یەکەی گەورەترو جێبەجێکردنی ئەرکە کۆمەڵایەتییەکان.)(المتوکل،٢٠١٦، ٣٨٧)، واتە ڕێبازی ئەرکی پەیڕەوی زمان و چۆنیەتی دروستبونی بۆ پێدانی واتا بەیەکەوە دەبەستێتەوە، بەمەش هەڵبژاردنێکی زۆر لەبەردەم قسەکەردا بەشێوەیەک دەبێت، کە بەپێی بارودۆخی گوتنەکان دەربڕینەکانی ڕێکبخات، هەروەها ئەرکییەکان پێیانوایە هەر پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی لە دەوروبەرێکی جیاوازدا دەبێت و ئەرکێکی کۆمەڵایەتی جیاوازیش دەگەیەنێت بۆ نمونە:

- هەمو گەشتیارەکان ڕۆشتن.
- گەشتیارەکان هەمو ڕۆشتن.
- ڕۆشتن هەمو گەشتیارەکان.

بەپێی بۆچونی هەندێک قوتابخانە و ڕێبازی زمانەوانی ئەم سێ ڕستەیە هاوواتان، بەڵام ڕێبازی ئەرکی ئەم ڕستانە بە هاواتا دانانێت، چونکە هەر یەکێک لەم ڕستانە بۆ دەوروبەرێکی کۆمەڵایەتی تایبەت بەکاردێت و هەر یەکێکیان ئەرکێکی کۆمەڵایەتی جیاواز بەجێدەگەیەنن، بەمشێوەیە ڕێبازی ئەرکی بەوە لە ڕێبازەکانی تر جیاکرایەوە، کە بون و دروستبونی زمان لە لایەکەوە بەبونی کۆمەڵ و لە لایەکی ترەوە بەو ئەرکانەوە گرێدەدات، کە زمان ئەنجامیاندەدات.

٥ – تیۆری ئەرکی تەنیا لەو یاسایانە ناکۆڵێتەوە، کە لە مێشکی قسەکەردا هەیە، بەڵکو گرنگییەکی زۆریش بەوە دەدات، کە قسەکەر لە کەیدا و لە کوێدا چی دەڵێت و چۆن دەیڵێت.(فەرهادی،٢٠٠٨، ١٦)، واتە تیۆری ئەرکی گرنگییەکی زۆر بەو دەوروبەرە زمانییە دەدات، کە ئاخاوتنەکانی تێدا بەکاردەهێنرێت.

٦– ئەرکییەکان داهێنان دەدەنە پاڵ قسەکەر نەک زمان، چونکە ئاخێوەر لەتوانایدا هەیە واتای نوێ لە زماندا دروستبکات.(المتوکل،٢٠١٢، ٢٦)، هەربۆیە بەلای ئەرکییەکانەوە وەسفی زمان بریتییە لە توانای زانیاری قسەکەرو گوێگر، واتە ئاخێوەر لە توانایدا هەیە بەچەند یەکەیەکی زمانی کەم دەیان واتاو مەبەست بگەیەنێت.

٢-٣ هێزی ڕاکێشان لە ڕوانگەی تیۆری ئەرکییەوە:

ئەوەی تیۆری ئەرکی لە تیۆرییەکانی تر جیادەکاتەوە، تێڕوانینی ئەرکی ئەم تیۆرەیە بۆ کەرەستە زمانییەکان لە ئاستەکانی (دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی و واتاسازی)، ئاشکراشە ئەم تیۆرە بایەخی بە سەرجەم ئاستەکانی زمان داوە و پێیوابوە باسکردنی هەریەک لەم ئاستانە

بەشێوەی جیاجیا هیچ و سیماو ئەرکێکی گەیاندنی نابێت، هەربۆیە بەپێی ئەم ڕێبازە سەرجەم ئاستەکان وابەستەن بەیەکەوە و کردەی ئاخاوتن بەجێدەگەیەنن، واتە دەتوانین بڵێین هێزی ڕاکێشان لە ڕوانگەی تیۆری ئەرکییەوە لەسەرجەم ئاستەکاندا بەدیدەکرێت، بەڵام ئێمە لێرەدا تەنها ئاستی پراگماتیکمان بە نمونە وەرگرتوە.

٢-٤ هێزی ڕاکێشان لە ئاستی پراگماتیکدا:

لەئاستی پراگماتیکدا تیۆری ئەرکی گرنگییەکی زۆر بە دەوروبەی ئاخاوتنەکان دەدات، بەشێوەیەک (فێرث) واتای بە دەوروبەرەوە بەستۆتەوە، ئاشکراشە (فێرث) بۆچونەکانی دەربارەی (واتاو دەوروبەر) لە زانای ئەنثرۆپۆلۆجی (مالینۆفسکی- Malinowski)ەوە وەرگرتوە، بیرو بۆچونەکانی (مالینۆفسکی) لەبارەی دەوروبەرەوە بریتییە لەوەی، (کە واتای ڕستە لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا، کە لێیەوە دێت دیاریدەکرێت، ئەو دەوروبەرەی، کە (مالینۆفسکی) مەبەستییەتی بریتییە لە ژینگەیەکی سروشتی، یان واقیعی ڕۆشنبیری کۆمەڵگا، بەڵام زۆر بەفراوانی باسی دەوروبەر و چۆنیەتی بەدەستهێنانی لە چوارچێوەی تیۆرێکی شیکردنەوەی واتادا نەکردوە، لەبەرئەوەی مالینۆفسکی زمانەوان نەبوە، بۆیە بایەخی بەدارشتنی تیۆرێکی زمانەوانی نەداوە.)(سامسون،١٩٩٧، ٢٣٩). جگە لە (فێرث) دەتوانین بڵێن زۆربەی زمانەوانانی قوتابخانەی ئەرکی گرنگییەکی زۆریان بە (دەوروبەر) داوە، لەوانە (جاکۆبسن، هالیدای، هایمز......هتد).

(دەوروبەر) چەمکێکی فراوانە و هەمو ئەو شتانە دەگرێتەوە، کە کاریگەرییان لەسەر زمان هەیە، لەبەرئەوە لەهەر دەوروبەرێکدا جۆرە واتایەک بەدەستدەهێنرێت، بۆیە گرنگە لە پرۆسەی پەیوەندیکردندا ئاگاداری ئاخاوتنەکانمان بین، چونکە یەکەکانی ئاخاوتن واتاکانیان بەدەوروبەری زمانییەوە بەندە، بەواتایەکیتر هەریەکەیەکی ئاخاوتن لە (دەنگ، وشە، ڕستە) واتاکەی بەپێی دەوروبەرە زمانییەکە دەستنیشاندەکرێت، کە یەکە ئاخاوتنەکەی تێدا بەکاردەهێنرێت، هەروەکو (هالیدای) دەڵێت: (دەوروبەر بەشێکە لە هەمو ئاخاوتنەکە و هیچ جیاوازییەک لەنێوان چی دەڵێین و چۆن دەیڵێین نییە، چونکە زمان بەشێکە لە بەکارهێنانی لە باری دەوروبەردا و هەرچی تێیدایە بە دەوروبەرەوە بەستراوەتەوە.) (Halliday,1973,33)، جگە لەمەش هالیدای دەوروبەر لە چەند خاڵێکدا دەبینێتەوە: (Halliday,1978,33)

١/ بوار- بابەت(Field): مەبەست و بارودۆخی قسەکردنە.

٢/شێوازی ئاخاوتن (Mode): هەمو ئەو شێوازانە دەگرێتەوە، کە قسەکەرو گوێگر دەیگرنەبەر، کە ئامانجی ئاخاوتنەکە دیاریدەکات.

٣/ بەشداربوانی ئاخاوتن(Tenor): هەمو بەشداربوانی ئاخاوتنەکە دەگرێتەوە.

(فێرث) پێیوایە مەبەستی تویژینەوە لە زماندا بریتییە لە ئامرازێکی کۆمەڵایەتی، کە تاکەکانی کۆمەڵ بەمەبەستی جێبەجێکردنی ئامانج و ویستی خۆیان بەکاریدەهێنن.(علی، ٢٠١١، ٤٣)، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە تیۆرەکە بایەخێکی زۆری بە ئاستی پراگماتیک داوە، چونکە یەکێک لە پێناسەکانی پراگماتیک ئەوەیە، کە لە پەیوەندییەکانی نێوان زمان و دەوروبەر دەکۆڵێتەوە، بۆیە

(دەوروبەر) ڕۆڵێكی گرنگ لە دیاریكردنی واتادا دەبینیت و چوارچێوەیەكە بۆ بەكارهێنانی وشە و ڕستەو دەربڕاوەكان، واتە دەربڕینە زمانییەكان بەگوێرەی بەكارهێنانیان لە بۆنە كۆمەڵایەتییەكاندا واتا دەبەخشن، لە هێزی ڕاكێشاندا دەوروبەر كاریگەرییەكی زۆری لە جۆرو شێوازی هەڵبژاردنی دەربڕاو كەرەستە زمانییەكاندا هەیە، بۆئەوەی واتاو مەبەستی ئاخاوتنەكان بەڕونی بە گوێگر بگات، چونكە لە ئاستی پراگماتیكدا گرنگی بەوە دەدرێت، كە ڕستە بۆ چ مەبەست و واتایەك بەكارهاتوە، نەك واتای فەرهەنگی و سینتاكسی ڕستە، ئەم مەبەستەش لەو دەوروبەرەوە بەدەستدەهێنرێت، كە ئاخاوتنەكەی تێدا ئەنجامدراوە، كەواتە (دەوروبەر) وەكو یەكەیەكی پراگماتیكی كاریگەری زۆری لە هێزی ڕاكێشاندا هەیە، چونكە بۆ ڕونكردنەوەی واتای هەر دەربڕاوێك لەكردەی ئاخاوتندا پێویستمان بە دەوروبەر و ئەو ژینگە زمانییە دەبێت، كە ئاخاوتنەكەی تێدا ئەنجامدەدرێت، مەبەستیشمان لە ژینگە زمانییەكە هۆكارە كاریگەرەكانی سەر هێزی ڕاكێشانە لەنێوان ئاخێوەراندا وەك (دەرونی، كۆمەڵایەتی، ئابوری، ڕۆشنبیری، ئاینی، سیاسی)، كە بایەخێكی زۆریان هەیە، قسەكەر بەرەچاوكردنی ئەم هۆكارانە دەتوانێت هێزی ڕاكێشان بباتە ئاستێكی باڵاوە، هەربۆیە (فێرث) بانگەوازی ئەوەیدەكرد، كە ((واتا ڕوننابێتەوە ئەگەر لەناو سیاقی یەكەكانی زماندا نەبێت.))(علی،٢٠١١، ٤٤)، ئەمەش بەو مانایە دێت، كە بەشێكی زۆر لە واتای وشە و ڕستە بەكارهێنراوەكان پشت بە زانیاری هاوبەشی نێوان ئاخێوەران دەبەستن، بۆیە پێویستمان بە باری دەوروبەر دەبێت، دیسانەوە (فێرث) جەخت لەسەر ئەوە دەكاتەوە، كە (واتا بریتییە لەو ئەركانەی لە دەوروبەردا دەیبینێت، واتە ئەرك و مەبەستی ئاخاوتنەكان ئەو كاتە ڕوندەبێتەوە، كە لە دەوروبەرێكدا بەرجەستە بكرێت.)(یونس،٢٠٠٤، ٧٨-٨٠)، هەربۆیە دەوترێت هەریەكە لە (واتا و ئەرك) تەواو پەیوەستن بە دەوروبەر و ناكرێت دور لە دەوروبەر لە واتاو ئەركی هیچ یەكەیەك لە یەكەكانی زمان بگەین، لەمبارەیەوە (لیچ) دەڵێت: (دەوروبەر بریتییە لە هەر زانیارییەكی پێشینە، كە چاوەڕواندەكرێت لەنێوان قسەكەر و گوێگردا هاوبەش بێت، كە یارمەتی گوێگر دەدات بۆ گەیشتن بە مەبەستەكانی قسەكەر لە هەر گوتنێكی دیاریكراودا.)(Leech,1983,13)، بەپێی ئەم بۆچونە دەوروبەر هەمو ئەو زانیاریانە دەگرێتەوە، كە وەك خاڵێكی جەمسەردار لەنێوان قسەكەرو گوێگردا بونیان هەیە و دەبنە هۆكار بۆ یارمەتیدانی گوێگر سەبارەت بەو واتاو مەبەستانەی، كە قسەكەر ئامانجیەتی لە دەربڕینەكانیدا بیگەیەنێت، ئاشكراشە ئەركەكانی زمان بەپێی گۆڕانی هەریەك لە واتاو دەوروبەر دەگۆڕێت، واتە ئەو ئەركانەی زمان دەیبینێت شتێكی حەتمی نییە گۆڕانی بەسەردا نەیەت، بەڵكو ئەو ئەركەی، كە لە شوێنێك و لە دەوروبەرێك دەیبینێت جیاوازە لەو ئەركەی، كە لە شوێن و دەوروبەرێكیتر دەیبینێت، بێگومان ئەمەش لە دەوروبەرە جیاجیاكاندا بەڕونی دەبینرێت، بەشێوەیەكی گشتی زمانەوانانی تیۆری ئەركی (دەوروبەر) یان پۆلێنكردوە بەسەر چوارجۆردا: (عمر،١٩٨٢، ٦٩)

١- دەوروبەری ڕۆشنبیری(Cultural context): ئەو وشانە دەگریتەوە، كە بەهەمان فۆرم لەنێوان چەند زانستێكدا هاوبەشن و بەكاردێن بە واتای جیاواز، بۆ نمونە وشەی (ڕەگ) لە زانستەكانی (كشتوكاڵ، زمان، بیركاری، پزیشكی ددان) واتا و مەبەستی جۆراوجۆر دەگەیەنێت.

٢- دەوروبەری دۆخ(بار) (Situational context): زانیارییە هاوبەشەكانی نێوان قسەكەرو گوێگرو شتە دەرەكییەكانی پەیوەندیدار بەبابەت و كاریگەرییە دەرەكییەكان لەسەر بابەت و كات و شوێن ودەگرێتەوە، واتە هۆكارە نازمانییەكان.

٣- دەوروبەری سۆزداری(Emotional context): سروشتی بەكارهێنانی وشە لەنێوان واتا بابەتییەكەی، كە (گشتی)یە و واتا سۆزدارییەكەی، كە (تایبەت)ە دیاریدەكات، لەمجۆرە دەوروبەرەدا هێماكردن و جوڵاندنی بەشێك لەئەندامانی جەستەی مرۆڤ بەكاردێن و گرنگییەكی تایبەتی لە بەرجەستەكردنی واتا هەڵچوونییەكاندا هەیە.

٤- دەوروبەری زمانی(Linguistic context): مەبەست لەم دەوروبەرە (بەكارهێنانی وشەیە لەناو سیستەمی ڕستەدا، كە لەگەڵ وشەی تردا دەبێتە هاوسێ و دەكەوێتە دەوروبەرەوە و واتایەكی تایبەتی بەدەست دەهێنێت، واتای دەوروبەر لەواتای فەرهەنگی جیاواز دەبێت، چونكە واتای فەرهەنگی واتایەكی بڵاو جێگیرە و ڕێككەوتنی كۆمەڵی لەسەرە، بەڵام ئەو واتایەی دەوروبەری زمانی دەیگەیەنێت دیاریكراوە و سنورێكی ئاشكراو تایبەتمەندییەكی دیاری هەیە و گشتگیر نییە و مەرج نییە ڕێككەوتنی كۆمەڵی لەسەر بێت.)(عون،٢٠٠٥، ١٥٩).

ئەركییەكان پێیانوایە لەپاڵ هەر ئەركێك مەبەستێكی گرنگ هەیە، بەڵام ئەو مەبەستەی، كە ئێمە دەمانەوێت تیشكی بخەینەسەر هێزی ڕاكێشانە لە ئاستی پراگماتیكدا پەیوەست بە تیۆری ئەركییەوە، كە تاك بۆ سەرنجڕاكێشانی بەرامبەر سودی لێدەبینێت، كەواتە دەوروبەر تاكە ڕێگایە، كە واتای فەرهەنگی و واتای مەبەست ڕوندەكاتەوە، چونكە وشە و ڕستەكانی زمان خاوەنی ئەم دوجۆرە واتایەن، بۆ نمونە كرداری (شكا) بەپێی دەوروبەر دەتوانێت چەندین واتا بگەیەنێت وەك:

- پەنجەرەكە شكا. (واتای فەرهەنگی)
- لانە دڵی شكا. (واتای عاجزبون)
- منداڵەكە ترسی شكا. (واتای غیرەت پەیداكردن)
- هێڤی شەرمی شكا. (واتای ڕوكرانەوە)

هەریەكە لەم ڕستانەی سەرەوە بۆ دەوروبەرێك گونجاوە بەپێی مەبەستی ئاخێوەر، بەشێوەیەك لە ڕستەی یەكەمدا بەپێی دەوروبەر دەشێت ئاخێوەر مەبەستی سەرنجڕاكێشانی بەرامبەر بێت بە پێدانی هەواڵی (شكانی پەنجەرە)كە. لە ڕستەی دوەمیشدا سەرنجی بەرامبەری ڕاكێشاوە بۆمەبەستی هەرەشەكردن لەبەرامبەر بەوەی، كە جارێكیتر (دڵی لانە نەشكێنێت)، هەروەها لە ڕستەی سێیەمدا مەبەستی سەرنجڕاكێشانی بەرامبەر بێت بۆ هەستدەربڕین، لە ڕستەی چوارەمیشدا مەبەستی سەرنجڕاكێشانی بەرامبەر بێت بۆ ئەركی توانجدان، بەمەش دەتوانین بڵێین

هەمو وشە و ڕستەو دەستەواژەکان لە دەوروبەردا دەکرێت واتای جیاواز لەخۆبگرن، چونکە پێگەو دابونەریت و کلتورو بۆنە کۆمەڵایەتییەکان دەتوانن واتا بگۆڕن، یان لە ڕستەی:

- سبەینێ سێ شەممەیە. (هەواڵگەیاندن)

ئەگەر کەسێک پرسیار لە گوێگر بکات و بڵێت: (سبەینێ چەند شەممەیە؟)، گوێگر لە وەڵامدا دەڵێت:(سبەینێ سێ شەممەیە.)، ئەم ڕستەیە لەمکاتەدا هەواڵگەیاندنە و ئەو زانیارییەی قسەکەر لەڕێی پرسیارەوە مەبەستییەتی گوێگر پێی دەبەخشێت، واتە ڕستەکە واتایەکی فەرهەنگی هەیە، بەڵام ئەم ڕستەیە لە دەوروبەری جیاوازدا چەندین واتای هەیە و ئاخێوەر بۆ مەبەستی خۆی بەکاریدەهێنێت بەشێوەیەک لێرەدا ئەگەر (بریار و رامیار) لە دەوروبەرێکدا بون بریار بە رامیار بڵێت: (سبەینێ دەچم سەرم چاکدەکەم.)، ڕامیاریش لە وەڵامدا بڵێت:

- سبەینێ سێ شەممەیە.

ئاشکرایە لێرەدا ئەم ڕستەیە بۆ مەبەستی هەواڵگەیاندن بەکارنەهاتوە، بەڵکو بۆ مەبەستێک بەکارهاتوە، کە ئەویش سەرنجراکێشانی گوێگرە بۆئەوەی، کە ڕۆژی سێ شەممە سەرتاشخانە نییە، واتە ئاخێوەر لەڕێی ئەم وەڵامەوە پراگماتیکییانە هێزی ڕاکێشانی بۆ کردەی ئاگادارکردنەوە بەکارهێناوەو دەیەوێت لەم ڕێگەیەوە سەرنجی بریار بۆ ئەوە ڕابکێشێت و پێیبڵێت:

- سبەینێ مەچۆ بۆ سەرچاککردن، چونکە سەرتاشخانە نییە.

هەروەها هەمان ڕستە دەشێت لە دەوروبەری تردا چەندین واتایتر بگەیەنێت وەک: ئەگەر (ئالان و بەرهەم) دو هاوڕێ بن، (بەرهەم) چەند جارێک بەڵێنی بە (ئالان) دابێت شتێکی بۆ بهێنێت دواجار بڕیاریداوە ڕۆژی سێ شەممە شتەکەی بۆ بهێنێت، بەڵام ئەمجارەش وەک جارانی پێشو بیری چوە، بۆیە ڕۆژێک دوای ئەوە، کە ئالان دەبینێت پێیدەڵێت:

- پێم بڵێ سبەینێ چەند شەممەیە؟ تا بۆتی بهێنم.

لە وەڵامدا دەڵێت:

- سبەینێ سێ شەممەیە.

دیارە لێرەدا بەپێی دەوروبەری ئاخاوتنەکە هیچ کام لە واتاکانی پێشو ناگەیەنێت، بەڵکو لێرەدا ئاخێوەر بەم وەڵامەی دەیەوێت پراگماتیکییانە سەرنجی بەرامبەر بۆ مەبەستی کردەی توانجدان ڕابکێشێت، بۆیە بەتەوسەوە ڕستەکە بەمجۆرە بەکاردەهێنێت، هەروەها بیرۆکەی (واتا و دەوروبەر)و مەبەستەکانی ئاخێوەر، کە تیۆرەکە تیشکی خستۆتەسەر ڕۆڵێکی کاریگەر لە هێزی ڕاکێشاندا دەبینێت، چونکە لە هێزی ڕاکێشاندا ئاخێوەر پێویستە زۆر وریایانە مامەڵە لەگەڵ ئەرک و گەیاندنی واتاکاندا بکات، بۆئەوەی سەرنجی بەرامبەر ڕابکیشێت و ئامانج و مەبەستەکەی بە ڕونی بگات، ئەمەش پاڵپشت بەو دەوروبەرە زمانییە دێتەبەرهەم، کە تیۆری ئەرکی ئاماژەی پێکردوە، وەک: ئەگەر وشەی (باش) بە نمونە وەربگرین لەناو ڕستەدا، جگە لەواتا فەرهەنگییەکەی بەپێی بەکارهێنانی واتاکەی دەگۆڕێت، هەروەها لەگەڵیدا زۆربەیکات ئەرکەکەشی دەگۆڕێت:

- دکتۆر ئاراز دکتۆرێکی باشە. (شارەزا)

- مامۆستا هێرش موچەیەکی باشی هەیە. (زۆر)
- ئاران مامۆستاکەی زۆر باشە. (لێهاتو زیرەک)
- مامۆستا نەوزاد کوڕێکی باشە. (ڕەوشتجوان)
- بڕیار ئۆتۆمبێلێکی باشی هەیە. (مۆدێلەکەی)
- ئەوین خانوێکی باشی هەیە. (کوالێتی)

لە ڕستەی:

- مامۆستا نەوزاد کوڕێکی باشە.
- مامۆستا نەوزاد موچەیەکی باشی هەیە.

ئەگەر بە وردی سەرنج لە وشەی (باش) لەم دو ڕستەیەدا بدەین، دەبینین لە هەر ڕستەیەکیاندا لەپاڵ واتا فەرهەنگییەکەیاندا، بەپێی دەوروبەر دەشێت واتای جیاواز بگەیەنن، کە جیاوازە لەواتا فەرهەنگییەکەی، بەشێوەیەک لە ڕستەی یەکەمدا وشەی (باش) بەواتای کەسێکی ڕەوشتجوان و ڕێکو پێکهاتوە، واتە لێرەدا ئەگەر (لەنجە و ترێ) دو هاوڕێبن و لە دەوروبەرێکدا بن، (لەنجە) هەوڵبدات سەرنجی (ترێ) ڕابکێشێت و بیەوێت بۆ (مامۆستا نەوزاد) ڕازیبکات، پێویستە دەوروبەرەکە لەبەرچاوبگرێت، بەشێوەیەک سود لەو هۆکارە ببینێت، کە جێگەی بایەخپێدانی بەرامبەرە، هەربۆیە ئەگەر گوێگر هۆکاری کۆمەڵایەتی لەلا گرنگ بو، قسەکەر هەوڵدەدات لەو ڕوانگەیەوە سەرنجیڕابکێشیت و ڕازیبکات، هەربۆیە دەڵێت:

- مامۆستا نەوزاد کوڕێکی باشە.

بەڵام بە پێچەوانەوە ئەگەر گوێگر هۆکارە ئابورییەکەی لەلا گرنگ بو، لەمکاتەدا قسەکەر سود لە ڕستەی دوەم دەبینێت و دەڵێت:

- مامۆستا نەوزاد موچەیەکی باشی هەیە.

واتە لێرەدا قسەکەر بۆئەوەی سەرنجی بەرامبەرەکەی ڕابکێشێت و کاریگەری لەسەر دروستبکات لە ڕێگەی هۆکاری ئابورییەوە پەیامەکە بەرهەمدەهێنێت بۆئەوەی بە ئامانجەکەی بگات. ئەمەش دەرخەری ئەوراستییەیە، کە وشە و ڕستەکانی زمان لە بەکارهێنانیدا ئەرک و واتاکانیان بەپێی دەوروبەر گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە ئاخێوەر بۆ ئەوەی سەرنجی بەرامبەر ڕابکێشێت، پێویستە ئەو دەوروبەرە لەبەرچاو بگرێت، بۆ ئەوەی بتوانێت کاریگەری لەسەر بەرامبەر دروستبکات و بە ئامانجەکەی بگات، هەربۆیە لە یەکێک لە پێناسەکانی پراگماتیکدا دەوترێت پراگماتیک بریتییە لە لێکدانەوەی واتا و مەبەستی قسەکەر بەپێی دەوروبەر، کەواتە دەتوانین بڵێین لەکردەی ئاخاوتندا گۆڕانی دەوروبەر تەنیا کار لە واتای وشەکان ناکات، بەڵکو مەبەست و ئەرکەکەشی لەگەڵ دەگۆڕێت، بەمپێیەش سنوردانان بۆ ئەرکەکانی زمان کارێکی ئەستەم دەبێت، چونکە هەریەکە لە (واتا و ئەرک و دەوروبەر) سێگۆشەیەکی پەیوەندیکردن پێکدەهێنن، ناتوانین لە کردەی ئاخاوتندا دەستبەرداری هیچ کامێکیان ببین. هەروەک (لیڤنسن) دەڵێت: ((پراگماتیک بریتییە لە پەیوەندی نێوان زمان و دەوروبەر، کە گرنگە بۆ

تێگەیشتن.))(Levinson,1997,284).لێرەوە دەتوانین بڵێین پراگماتیک ئەو واتا شاراوەیەیە، کە لەپاڵ گوتنەکەدا ئاخێوەر بەمەبەست بەشاراوەی و ناڕاستەوخۆی پەیامەکەی ئاراستەی بەرامبەر دەکات و دەیەوێت بەهۆی ئەم پەیامە شاراوەیەی سەرنجیڕابکێشێت و بەئامانجەکەی بگات، بێگومان ئاخێوەر لە هێزی ڕاکێشاندا بە پێی پێویستی و دڵنیابونی لە گوێگر دەدوێت، بۆ نمونە لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانی سەرۆکی پێشوی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا (دۆناڵد ترەمپ)، کە لە کۆشکی سپی سازکرابو، یەکێک لە ڕۆژنامەنوسەکان خۆی بەسەرۆکی ئەمریکا دەناسێنێت و دەڵێت من کوردم و لە دەزگای (......) کاردەکەم، لەمکاتەدا (دۆناڵد ترەمپ) دەکەوێتە ستایشکردن و پیاهەڵدانی گەلی کورد بەمجۆرە:

- کوردەکانم خۆشدەوێت.
- کوردەکان جەنگاوەرێکی ئازان.
- شەڕکەرێکی زۆر بەتوانان.
- کوردەکان دۆست و هاوبەشێکی گرنگی ئێمەن!

بێگومان لە بەرهەمهێنانی هەریەک لەم پەیامانەدا، سەرۆکی ئەمریکا ڕەچاوی فاکتەری (سیاسی و دەرونی و ئابوری....هتد) ی نەتەوەی کوردی کردوە، دواتر پراگماتیکییانە هێزی ڕاکێشانی بۆ کردەی ستایشکردن بەکارهێناوە، ئاشکراشە ئەم ستایش و پیاهەڵدانەی (دۆناڵد ترەمپ) بۆ گەلی کورد لە گەرمەی جەنگی هاوپەیمانان دژ بە ڕێکخراوی تیرۆرستی (داعش) بە سەرکردایەتی ئەمریکا بو، کە دەیەویست لەڕێگەی ئەم پەیامانەوە سۆزی کورد ڕابکێشێت، تاوەکو لە جەنگ بەرامبەر بەم ڕێکخراوە بەردەوامبن. یان لەڕستەی:

- ئاری زو نەهاتی.

لێرەدا ئەگەر (ئاری) خوێندکار بێت و دواکەوتبێت لە چونی بۆ خوێندنگە، دواتر لەلایەن مامۆستاکەیەوە ئەم ڕستەیەی ئاراستە بکرێت، بێگومان لێرەدا مامۆستاکە مەبەستی لە پرسیارکردن لە گوێگر نییە، بەڵکو دەیەوێت بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ هێزی ڕاکێشان بۆ کردەی (توانجدان) بەکاربهێنێت و پێی بڵێت، کە (درەنگ کەوتوە)، یاخود ڕەنگە مەبەستی ئەوەبێت هێزی ڕاکێشان بۆ کردەی (ئاگاداركردنەوە) بەکاربهێنێت و ناڕاستەوخۆ پێی دەڵێت، کە جارێکی تر دوانەکەوێت، کەواتە دەوروبەر هۆکار و یارمەتیدەرە لە ناسینەوەو دەرخستنی مەبەستی هێزی ڕاکێشانەکەدا، هەربۆیەش لە ئاستی پراگماتیکدا لێکدەدرێتەوە، یان بۆ نمونە کاتێک مامۆستایەک لە پۆلدا ستایشی یەکێک لە خوێندکارەکانی دەکات و دەڵێت:

- چرا خوێندکارێکی زیرەک و عاقڵە.
- ئەگەر بەمشێوەیە بەردەوامبێت دەبێتە یەکەمی سەر ئاستی خوێندنگاکەی.
- جێگەی شانازی خێزان و خوێنندگاکەیەتی.

هەریەکە لەم دەربڕینانەی مامۆستاکە بەپێی دەوروبەرەکە بۆئەوە نییە، کە ستایشی (چرا) بکات، بەڵکو دەیەوێت ناڕاستەوخۆ هێزی ڕاکێشان بۆ کردەی (هاندان) بەکاربهێنێت و لەم ڕێگەیەوە

سەرنجی خوێندکارەکانیتر ڕابکێشێت و هانیانبدات بۆئەوەی سەیری (چرا) بکەن و دواڕۆژێکی گەشیان هەبێت، ئەمەش ئەو هێزەیە، کە ئاخێوەر لە کردەی ئاخاوتندا بەکاریدەهێنێت، یاخود لە ڕستەی:

- دیدار دەستت دەگاتە ئەو قەڵەمە.

لێرەدا قسەکەر مەبەستی پرسیارکردن لە توانای گوێگر نییە، بەڵکو دەیەوێت بەشێوەیەکی ناڕاشکرا هێزی ڕاکێشان بۆ کردەی (داواکردن) بەکاربهێنێت و لەم ڕێگەیەوە سەرنجی ڕابکێشێت بۆ ئەوەی قەڵەمەکەی پێبدات، یان لە نمونەیەکی تردا لەکاتی بانگەشەی هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی کوردستاندا پارتە (ئۆپۆزسیۆن)ەکان، بۆئەوەی سەرنجی زۆرترین دەنگدەر بۆلای خۆیان ڕابکێشن، زۆرجار پەیامەکانییان بەشێوەیەکی ناڕاشکرا ئاراستەی دەنگدەرەکانیان دەکەن، واتە پراگماتیکییانە هێزی ڕاکێشان بۆ کردەی (هەڵخەڵەتاندن) بەکاردەهێنن و دەیانەوێت لەم ڕێگەیەوە بە ئامانج و مەبەستەکانیان بگەن، هەربۆیە دەڵێن:

- کوردستان پێویستی بە کەسانی خۆفرۆش و خاکفرۆش نییە.
- کوردستان پێویستی بە دەموچاوی تازە و عەقڵی تازە هەیە.
- سەردەمی فرۆشتنەوەی خەباتی شاخ بەسەرچو.

یاخود لە نمونەیەکی تردا کاتێک مامۆستایەک لە پۆلدا بە خوێندکارەکان دەڵێت:

- تکایە خوێندکارەکانی دواوە گوێیان لە هیچ نییە.
- تکایە بەڕێزان لوتف بفەرمون با لەیەکتر تێبگەین.

لێرەدا مامۆستاکە بۆئەوەی سەرنجی خوێندکارەکانی دواوە ڕابکێشێت بۆ ئەوەی بێدەنگ بن، سودی لە دەروازەی ناڕاستەوخۆ بینیوە، بەواتایەکی تر قسەکەر لە پەیامەکەیدا هێزی ڕاکێشانی بۆ کردەی (تکاکردن) بەکارهێناوەو دەیەوێت لەم ڕێگەیەوە کاریگەری لەسەر خوێندکارەکان دروستبکات بۆئەوەی بێدەنگ بن. یان لە نمونەیەکی تردا کاتێک لە میوانیدا ژنێک بە مێردەکەی دەڵێت:

- منداڵەکان خەویان دێت.

ئەم ڕستەیە لە ڕوانگەی قوتابخانەکانی ترەوە تەنیا یەک مەبەست دەگەیەنێت، بەڵام ئەگەر ئەم ڕستەیە لە ڕوانگەی ئەرکییەوە بە دەوروبەرەوە ببەستینەوە، کە ڕستەکەی تێدا وتراوە، ڕەنگە چەندین مەبەست بدات، بەشێوەیەک لێرەدا ژنەکە دەیەوێت بەشێوەکی شاراوە سەرنجی مێردەکەی بۆ کردەی داواکردن ڕابکێشێت، واتە لێرەدا قسەکەر هێزی ڕاکێشانی بۆ کردەی (داواکردن) بەکارهێناوەو لەپیناو گەیشتن بەئامانجەکەی، هەربۆیە دەتوانین بڵێین بیرۆکەی (دەوروبەر)، کە تیۆری ئەرکی گرنگیەکی زۆری پێداوە ڕۆڵێکی کاریگەر لە هێزی ڕاکێشاندا دەبینێت، چونکە بەپێی ئەم قوتابخانەیە واتای ڕستە بەرهەمی هەڵوێستە ڕاستەوخۆیەکانی تاکە لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا، کە تاک لەناو کۆمەڵدا بەکاریدەهێنێت، بۆیە پێشنیازی ئەوەیکرد، کە زمان وەک بەشێک لە کردە کۆمەڵایەتییەکاندا بخوێندرێت، یان لە ڕستەی:

- چەند تینومە.

لەم ڕستەیەدا ئەگەر قسەکەر پیاوێک بێت و تازە گەیشتبێتەوەماڵەوەو خێزانەکەی بینی و وتی (چەند تینومە)، لێرەدا ئاخێوەر مەبەستی ئەوەیە سەرنجی خێزانەکەی ڕابکێشێت بۆ ئەرکی (داواکردن)، کە ئەویش داواکردنی پەرداخێک ئاوە، واتە نێرەر ناڕاستەوخۆ هێزی ڕاکێشانی بۆ کردەی (داواکردن) بەکارهێناوە، بەڵام هەمان ڕستە ئەگەر لە ڕەمەزاندا لەلایەن هاوڕێیەکەوە بۆ هاوڕێیەکی تر بێت، مەبەست لێی سەرنجڕاکێشانی بەرامبەرە بۆ کردەی (هەواڵگەیاندن) بەوەی، کە قسەکەر (بەڕۆژوە)، یاخود لە نمونەیەکی تردا کاتێک ژنێک دەیەوێت هاوسەرەکەی ڕازیبکات بۆئەوەی لە ڕۆژی هەینیدا بچنە دەرەوە بەمەبەستی سەیران و گەشت، دەڵێت:

- (......) ئەزانی ڕۆژی هەینی کەش و هەوا زۆر خۆشە.
- ماڵی کاک (.....) بەنیازن بۆ سەیران بچن بۆ هەورامان.

لێرەدا ئاخێوەر هەریەکە لەم ڕستانەی بۆمەبەستی سەرنجڕاکێشانی بەرامبەر بەکارهێناوە، واتە قسەکەر دەیەوێت بەشێوەکی ناڕاستەوخۆ هێزی ڕاکێشان بۆ کردەی (ڕازیکردن) بەکاربهێنێت و لەم ڕێگەیەوە بە ئامانج و مەبەستەکەی بگات، کە ئەویش ڕازیکردنی مێردەکەیەتی بۆ سەیران و گەشت. یان لە نمونەیەکی تردا کاتێک کەسێک کرێچییەو دەیەوێت خاوەن ماڵەکەی دەرینەکات، لێرەدا قسەکەر بۆئەوەی بتوانێت سەرنجی گوێگر ڕابکێشێت پەنا بۆ دەروازەی ناڕاستەوخۆ دەبات و دەیەوێت لەم ڕێگەیەوە هێزی ڕاکێشان بۆ کردەی (پاڕانەوە) بەکاربهێنێت، هەربۆیە دەڵیت:

- توخوا با منداڵەکانم نەکەونە سەرجادە.
- لەڕاهی خوا ڕەحم و بەزەییەکت هەبێت.
- بیکە سەدەقەی سەری خۆت و ماڵ و منداڵت.

ئەنجام

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی لای خوارەوە:

1. زمان هۆکارێکی سەرەکی و بنەڕەتییە لە پرۆسەی هێزی ڕاکێشاندا، هێزی ڕاکێشانیش کردەیەکی مەبەستدارە و ئاخێوەر بۆ ئامانجێکی دیاریکراو بەکاریدەهێنێت، ئەم مەبەستەش دەکرێت بۆ(ڕازیکردن، داواکردن، ئاگادارکردنەوە، هەواڵگەیاندن، تکاکردن، ستایشکردن.....هتد)بێت، کە تییدا ڕەچاوی کۆمەڵێک هۆکاری گرنگی وەک (دەروونی، ئاینی، سیاسی......هتد) دەکرێت لەپێناو سەرکەوتنی پرۆسەکە.
2. هێزی ڕاکێشان دەتوانرێت بەشێوەیەکی ئەرێنی، یاخود نەرێنی بەکاربهێنرێت، واتە هێزی ڕاکێشان دەکرێت لەبەرژەوەندی کارلێکەر و کارلێکراودا بێت، یاخود بە پێچەوانەوە لەبەرژەوەندی لایەنێکیاندا بێت.

3. تیــۆری ئەرکــی هێــزی ڕاکێشــانی بە یەکێــک لە ئەرکە گرنگەکــانی زمــان دانــاوەو لەژێــر ناونیشــانی (سەرنجڕاکێشــان)دا ئامــاژەی پێکــردوە، کە ئــاخێوەر بەبەردەوامــی لە ژیــانی ڕۆژانەدا لە ســەرجەم بــۆنە کۆمەڵایەتییەکانــدا بەمەبەســتی دروســتکردنی کــاریگەری لەســەر بەرامــبەر ســودێکی زۆری لێدەبینێت.

4. بەســتنەوەی وشــە و ڕســتەو دەربڕاوەکــان بەدەوروبەرەوە بە هەنگــاوێکی ســەرەکی بــۆ دروســتکردنی کــاریگەری پەیــام لەســەر بەرامــبەر دادەنرێــت، هەروەهــا خاڵێکیشــە بــۆ بەســتنەوەی پرۆســەی هێــزی ڕاکێشــان بە ئاســتی پراگمــاتیکەوە، لەبەرئەوەی دەوروبەر بنەمــایەکە لە بنەماکــانی پراگماتیــک، بەواتــایەکی تــر پراگماتیــک و هێــزی ڕاکێشــان لە کــردەی ئاخاوتنــدا ئــاوێتەی یەکتــر دەبــن، چــونکە هەردوکیــان پشــت بە چوارچێــوەی بەکارهێنــان دەبەســتن، هەروەکــو تیــۆری ئەرکــیش ئامــاژەی پێکردوە.

The power of attraction in the pragmatic level at the functional theory

Darun Abdulrahman Salih[1] - Zhawaro Abbas Omar[2]

[1+2]Kurdish Department, College of Basic Education, University of Sulaimani , Sulaimani, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract:

The title of the research is (The power of attraction in the pragmatic level at the functional theory), the research method is (analytical description), and we have taken the research materials from the everyday language of people. The importance of this study is that it highlights the process of attraction at one of the most important levels of language, the pragmatic level within the framework of function theory, which speakers constantly resort to in everyday life in order to express their meanings and intentions. This research is divided into two parts, the first part is (the force of attraction in the act of speaking), which we have explained this process theoretically, in this section we have discussed the factors affecting the force of attraction among speakers It is in the process of attractive force. The second section is entitled (Attraction at the Pragmatic Level Related to Function Theory). In this section, we have focused on these topics (Function Theory, Schools of Function Theory, Principles of Function Theory, Attraction from the Perspective of Function Theory). We have worked hard on it.

The conclusions of this study showed that the Language is a major factor in the process of attraction, and attraction is an intentional act used by the speaker for a specific purpose A number of important factors such as (psychological, religious, political, etc.) are done for the success of the process. Attraction can be used positively or negatively, attraction can be in the interest of the agent and the agent, or vice versa. The theory of the function of attraction is one of the most important functions of language, which can be used by the speaker to influence the other person. Linking words, sentences and expressions to the environment is considered a major step to create a message effect on the other person, and a point to link the process of attraction to the pragmatic level, because the environment is a basis of pragmatic principles They depend on the context of use, as task theory has also pointed out.

Keywords: Language, Power of Attraction, Functional Theory, Pragmatic Level.

سەرچاوەکان

امین، بیان ملا حمد(٢٠١٣)، ڕێبازی ئەرکی و شیکردنەوەی دەق، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.

دزەیی، پ.د. عبدولواحید موشیر(٢٠٢١)، هێزو کاریگەری ڕستەی پرس، چاپی یەکەم، هەولێر.

دزەیی، پ.ی.د.عەبدولواحد مشیر(٢٠٠٩)، واتاسازی چەند لێکۆڵینەوەیەکی سیمانتیکی و پراگماتیکییە، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، هەولێر.

دزەیی، عەبدولواحید موشیر(٢٠٠٦)، واتا لەنێوان سیمانتیک و پراگماتیکدا (لێکۆڵینەوەیەکی ئەرکی شیکارییە)، گۆڤاری الاستاذ، ژمارە (٥٦)، کۆلێژی پەروەردەی ئیبن ڕوشد، زانکۆی بەغدا.

سەعید، پ.د. یوسف شەریف(٢٠١١)، زمانەوانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

صدیق، شێرزاد سعید(٢٠٠٨)، ڕستەی زمانی کوردی بەپێی تیۆری (کاتیگۆری پێوانە)ی هالیدەی لێکۆڵینەوەیەکی وەسفییە، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.

علی، طالب حسین(٢٠١١)، واتاسازی چەند بابەتێکی لێکدانەوەی واتای وشە، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

فەرهادی، ساجیدە عەبدوڵلا(٢٠٠٨)، ڕستە و پاش ڕستە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

محمد، دارا حمید(٢٠٠٦)، پەیوەندییە واتاییەکان، نامەی ماستەر، بەغدا.

محمد، دارا حمید(٢٠١٤)، هەندێ لایەن لە تیۆرەکانی زمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی گەنج.

احمد، یحیی،(١٩٩٩)، الاتجاه الوظيفي ودوره فی تحليل اللغه، عالم الفكر، المجلد العشرون، العدد الثالث، كويت.

اوستن،(١٩٩١)، نظريه افعال الكلام، ترجمه: عبدالقادر قنيني، افريقيا، الشرق دار البيضاء.

بلقاسم، دفه (٢٠٠٩)، التركيب اللغوى من منظور اللسانيات التداوليه ديوان(كانى آرى) للشاعر عبدالقادر الحصنى النموذجا، كليه الاداب والعلوم الانسانيه والاجتيماعيه، جامعه بسكره، الجزائر.

روبنز، (١٩٩٧)، موجز تاريخ علم اللغه، ت.د احمد عوض، الكويت.

سامسون، جفری(١٩٩٧)، مدارس اللسانيات التسابق والتطور، ترجمه: د.محمد زيد كبه، جامعه ملك سعود.

السعران، محمود(١٩٥٨)، اللغة والمجتمع، رأى و منهج بنغازي.

علی, محمد محمد يونس(٢٠٠٤)، مدخل الى اللسانيات، دار الكتب الجديد المتحده بنغازی، ط(١).

عمر، د.احمد مختار(١٩٨٢)، علم الدلاله، كويت.

فضل, صلاح(١٩٩٨)، نظريه البنائيه فی النقد الادبی، الطبع الاول، دار الشروق،، القاهره.

المتوكل، احمد(٢٠١٦)، المنهج الوظيفي فی البحث اللسانی، ط١، دار الامان، الرباط.

المتوكل،احمد(٢٠١٢)، اللسانيات الوظيفيه المقارنه، دراسه فی التنميط و التطور، دار العربيه للعلوم ناشرون، منشورات الاختلاف، الجزائر.

هدسن (١٩٨٧)، علم اللغه الاجتماعی عند العرب، بيروت، دار الغضون.

هيشن، كلاوس(٢٠٠٢), القضايا الاساسيه فی علم اللغه، ت.د.سعيد حسن، موسسه المختار، القاهره.

عون،د.نسيم(٢٠٠٥)، الالسنية،محضرات في علم الدلالة، الطبعة الاولى، دارالفارابی، بيروت.

Almurashi, Wael Abdulrahman (2016), An Introduction to Halliday's Systemic Functional Linguistics, Journal for the study of English linguistics, vol 4.

Dik, Simon, (1978), functional grammar, Amsterdam, north Holland.

Fairclough, Norman (2001), Power and Language, Lancaster University, Research Gate.

Halliday M.A.K. (1971), Introduction to Functional Grammar,

Halliday M.A.K. Halliday (1973). Exploration in the Functions of language, Edward Arnold.

Hu Zhuanglin. (1988). A Course of Linguistics. Peking: Peking University Press.

Langendoen, Terence (1969), the London school of linguistics.

Leech, G (1983), Principles of pragmatics, London, Longman.

Levinson, S.C. (1997), Pragmatics, Cambridge University Press.

Liu, Mingxia (2019), The Research on body languages role in English teaching, International journal of English Literature and social science.

Liu, Mingxia (2019), The Research on body languages role in English teaching, International journal of English Literature and social science.

Longkumer, Arkotong, (2016), The power of persuasion: Hindutva, Christianity, and the discourse of religion and culture in Northeast India, research gate, The University of Edinburgh.

Saussure, f, ed, (1968), course de linguistique general payot, parries.

Seuren, P. A. M, (1998) Western Linguistics: An Historical introduction (oxford: Blackwell publishers Ltd.

Thomas Holtgraves and Benjamin Lasky, (1999), Linguistics Power and Persuasion, Journal of Language and Social Psychology. research article.